

**XVIII. YÜZYIL EŞ'ARİ GELENEĞİN TEMSİLCİLERİNDEN
AHMED ED-DERDİR VE HARİDETÜ'L-BEHİYYE'Sİ**

Ahmad al-Dardir from the Representatives of 18th Century
Ashari Tradition and His *Harida al-Bahiyya*

Kamile ÜNLÜSOY*

Öz

Ehl-i Sünnet'in iki önemli ekolünden biri olan Eş'arilik, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (v.324/935) görüşleri etrafında IV/X.-V/XI. yy.'larda sistemleşmeye başlamış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. XII. / XVIII. yy. Eş'ariliğin Mısır'daki temsilcilerinden ve döneminin meşhur alimlerinden birisi olan Ahmed ed-Derdîr (v. 1201/1786) aynı zamanda Halvetiyye'nin kendisine nispetle adlandırılan Dirdiriyye kolunun kurucusudur. Ahmed ed-Derdîr tarafından kaleme alınan *Harîdetü'l-Behiyye* 71 beyitlik Eş'arî mezhebine dair itikadi görüşlerin yer aldığı manzum bir akaid metnidir. Ahmed ed-Derdîr sade bir dille hazırladığı bu eserine *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye* isimli bir de şerh yazmıştır. Mısır'da XVIII. yy.'da Müslümanlar arasında popüler bir eser olan *Harîdetü'l-Behiyye* Eş'arî zihniyetinin bu dönemdeki tezahürlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada *Harîdetü'l-Behiyye* metni tercüme edilmiş ve *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*'de ele alınan konular İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed ed-Derdîr, *Harîdetü'l-Behiyye*, akaid, Eş'arilik, XVIII. yy., Mısır

Abstract

Asharism, one of two important schools of Ahl al-Sunnah, is based on the views of Abu al-Hasan al-Ashari (d. 324/ 935) began to become systematized in 4th / 10th century and continued its existence until today. Ahmad al-Dardi, a representative of Asharism of 18th century and a famous scholar in his period, was a canonist and founder of Dardiriyyah connected with Khalwatiyyah. Al-Harida al-Bahiyya is an aqaid book written by Ahmad al-Dardir, composed of 71 couplets about the beliefs of Ashari school. Ahmad ed-Derdîr wrote a sharh named Sharh al-Harida al-Bahiyya on this work which he had prepared with a plain language. Al-Harida al-Bahiyya which was a popular work among the Muslims in the 9th century, is important in terms of showing the appearances of Ashari mentality at the present time. In this study, the al-Harida al-Bahiyya text translated and the Ahshari beliefs in Sharh al-Harida al-Bahiyya examined by the methodology of History of Islamic Sects.

Keywords: Ahmad al-Dardir, *al-Harida al-Bahiyya*, aqaid of Ahshari, 18th century, Egypt

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
15.07.2018	15.12.2018	30.12.2018

DOI 18.403/emakalat.442540

GİRİŞ

Ehl-i Sünnet'in iki önemli ekolünden biri olan Eş'arilik, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) görüşleri etrafında IV/X.-V/XI. yy. 'larda sistemleşmeye başlamış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Mezheplerin zihniyet biçimleri, içinde bulunduğu sosyo-kültürel, siyasi ortamlara göre şekillenmektedir. Eş'arî zihniyet biçiminin de süreç içerisinde, Ehl-i hadis, felsefi ve tasavvufî çevrelerden etkilendiği bilinmektedir. VI./XII. yy.'da Doğu'da Mısır ve Şam bölgesinde Selâhaddin Eyyûbî'nin Fatimî devletine son vermesinden sonra bölgenin Şiilikten arındırılması sürecinde Eş'arilik, dönemin siyâsi otoriteleri tarafından Şiiliğe alternatif olarak sunulmuştur. Bu bağlamda Selahaddin Eyyûbî Ebû'l-Me'âli Kutbuddin Mes'ûd b. Muhammed en-Nisâbüri (ö. 578/1182)'ye akaid metni hazırlamasını rica etmiş ve bunun üzerine en-Nisâbüri'nin sade bir dille hazırladığı *Mürşide* isimli risalesindeki akideyi resmi akide olarak ilan etmiştir. Bölgede Eş'arî akidesi iki asır boyunca minarelerden okutulmaya devam etmiş, Eş'arilik sayesinde Sünnî düşünce buraya hakim olmuştur.¹ Bu makalede incelemeyi planladığımız Ahmed ed-Derdîr'in *Harîdetü'l-Behiyye* isimli manzum eseri de *Mürşide* gibi bir akaid metni olup, hazırlandıktan sonra Mısır ve Suriye'de medreselerde okutulmuştur. Eser günümüzde de küçük yaşlardaki çocuklara ezberletilerek muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Eş'arî zihniyetinin XII./XVIII. yy.'daki tezahürlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada *Harîdetü'l-Behiyye* metni tercüme edildikten sonra Ahmed ed-Derdîr'in kendi eserine hazırladığı şerhinde ele aldığı Eş'arî inanç esaslarının İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisine uygun olarak incelenmesi hedeflenmektedir. Bu yapılırken Eş'ariliğin önde gelen alimlerinin görüşlerine de atıfta bulunulacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi orcid.org/ 0000-0003-4279-768X | kamileunlusoy@sdu.edu.tr

Bu çalışma, 4-6 Mayıs 2018 tarihinde Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi V. Şeyh Şaban-ı Veli Eşarilik Sempozyumu'nda sözlü özet olarak sunulan "Ahmed ed-Derdîr'in Eş'arî Akâid Metni Harîdetü'l-Behiyye Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı tebliğin geliştirilmesiyle hazırlanmıştır.

¹ Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 172.

Harîdetü'l-Behiyye müellifinin tam ismi Ebû'l-Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr (ö. 1201/1786)'dir. Eş'ari kimliğinin yanı sıra Malikî mezhebine bağlı bir fakih olan Ahmed ed-Derdîr, Halvetiyye'nin kendisine nispetle adlandırılan Derdîriyye kolunun kurucusudur.² Fıkıh alanındaki başarılarından dolayı "Küçük İmam Malik" lakabıyla da tanınmaktadır.³ 1127/1715 yılında Benî Adî kabilesinin yaşadığı, Yukarı Mısır'ın Asyût şehrine bağlı Menfelût beldesinin Benî Adiy köyünde doğmuştur.⁴ Babası Şeyh Muhammed ed-Derdîr de döneminin alimleri arasında olup, ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmesine rağmen, çocuklara Kur'an talimine devam etmesi ve fakirlere yardımseverliğiyle tanınmıştır.⁵ Döneminin diğer çocukları gibi Kur'an'ı ezberleyerek eğitimine başlayan Ahmed ed-Derdîr, Kahire'ye giderek Ezher'deki alimlerle dinî eğitimine devam etmiştir. Şeyh Şemsüddîn el-Hanefî (ö. 1161/1748) ve Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mustafa b. Ahmed es-Sıbâğ'dan (ö. 1163/1750) hadis desleri almış⁶ ve Halvetiyye tarikatının yayılmasında önemli bir rolü olan Hıfni lakaplı Şemsüddin el-Mısri'ye (ö. 1181/1768) intisab ederek ondan Halvetiyye tarikatının inceliklerini öğrenmiş ve onun en meşhur halifelerinden biri olmuştur.⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Yahya b. Mustafa el-Malikî (ö. 1181/1768), Şeyh Ahmed b. el-Hasan

² Da'ber, Ahmed Alaaddin Abdülhamid, "Derdîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 168; el-Celyend, Muhammed, "Derdîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 169.

³ Kalhussien, Omar, "Şihabuddin Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr ve Tuhfetü'l-İhvan Adlı Eseri", *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, (Kastamonu 2012), 313.

⁴ Derdîr lakabıyla ilgili olarak kaynaklarda dedesine Derdîr isimli bir Arap kabilesinin beldelerine geldiği bir gün doğduğu için bu lakabın verildiği söylenmektedir. Ebû'l-Berakât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, thk. Mustafa Ebû Zeyd Mahmud Reşvan, (Kahire, 2010), 79-80.

⁵ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 79.

⁶ el-Baytar, Abdürrezzâk, *Hilyetü'l-Beşer fi'l-Karni's-Selisi Aşar*, (Beyrut, 1991), 1: 189; el-Hâdimî, Nûru'd-Din Muhtar "ed-Derdîr", *Mevsû'atu A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, (Beyrut, 2006), 9: 158.

⁷ Tahtavî, Muhammed İzzet, *Mine'l-Ulemâi'r-Ruvvâd fi Rihâbi'l-Ezher*, (Kahire, 1990), 58; el-Hâdimî, "ed-Derdîr", a.y.; ed-Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 81.

b. Abdi'l-Kerim el-Halidi (ö. 1182/1769)'den ve Maliki Seyh Ali b. Ahmed es-Sa'idi'den fıkıh dersleri almıştır. Hocası Seyh Ali b. Ahmed es-Sa'idi'nin vefatıyla onun görevlerini üstlenmiş, Mısır'da Malikilerin Ezher şeyhi ve Mısır Müftüsü olmuştur.⁸ Sa'idilerin medreselerinde dersler veren Ahmed ed-Derdır, Vakfu's-Se'ayide'nin idareciliğini yapmış, bir taraftan da Halvetiyye'nin yayılmasına önemli bir katkı sağlamıştır.⁹

Ahmed ed-Derdır, tasavvufun yanı sıra tefsir, fıkıh ve kelam alanlarında çeşitli eserler telif etmiştir. Şerhu Muhtaşar Halil (Şerhu'l-Kebir), Akrebü'l-Mesalik li Mezhebi'l-Malik, Şerhu's-Sağır, Risale fi Müteşabihati'l-Kur'an, el-Haridetü'l-Behiyye, Şerhu'l-Haridetü'l-Behiyye, Tuhvetü'l-İhvân fi Âdabi Ehli'l-İrfân, Tuhvetü'l-İhvân fi İlmi'l-Beyân, Risale fi'l-Me'anî ve'l-Beyân, Risale fi'l-Mevlidi's-Şerif, Şerhu alâ Mesâili Külli Şalât Batalat 'alâ'l-Me'mûm li's-Şeyh el-Bilî, Risale fi'l-İsti'arât, Şerhu alâ Âdabi'l-Bağs, Risale fi Şerhi Şalât es-Seyyid Ahmed el-Bedevî, Şerhu 'alâ's-Şemâil, el-Maksadü'l-Esnâ Risale fi Salavâti Şerife "el-Mevridü'l-Bârik fi's-Şalât 'alâ Efdâli'l-Halâik, Risale fi Tariki Hafs, Tuhfetü's-Seyr ve's-Sülûk ile Meliki'l-Mulûk,¹⁰ onun belli başlı eserlerindedir. Döneminde şöhret bulan bir isim olduğu için Ahmed ed-Derdır'ın çok sayıda öğrencisi ve takipçisi olmuştur. Seyh Ebû Abdillah Muhammed b. Ubâde el-Adevî (ö. 1193/1779), Seyh Şamil Ahmed b. Ramazan b. Mes'ud et-Tarablisî (ö. 1215/1801), Seyh Mustafa el-Akabevî (ö. 1221/1806), İmam Salih b. Muhammed b. Salih es-Sibâî (ö. 1221/1806); Seyh Muhammed b. Yusuf eş-Safîî (ö. 1222/1807); Seyh Muhammed b. Ahmed el-Malikî (ö.1230/1815), Seyh Ahmed b. Muhammed el-Halvetî (ö. 1241/1826) onun meşhur öğrencileri arasında yer almaktadır.¹¹

Haridetü'l-Behiyye, Eş'arî akaidini özetleyen manzum şeklinde hazırlanmış 71 beyitten oluşan bir eserdir. Esasen tarihsel süreçte Müslüman toplumlarda inanç esaslarının kolay bir şekilde ezberlenmesi ve hafızada uzun süre kalabilmesi sağlaması amacıyla çeşitli

⁸ Zakzuk, Mahmud Hamdi, *Mevsuatu A'lâmi'l-Fikri'l-İslâmî*, (Kahire 2004), 2:57.

⁹ Da'ber, "Derdır", 168.

¹⁰ Derdır, *Şerhu'l-Haridetü'l-Behiyye*, 89-90; *Mevsû'atu A'lâmi'l-'Ulemâ*, 9: 159.

¹¹ Derdır, *Şerhu'l-Haridetü'l-Behiyye*, 83-84.

manzum akâid metinleri kaleme alınmıştır. Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) oğlu Abdullah'ın manzum selef akidesi, Matürîdî akaidi üzerine Ebû'l-Hasan Siraceddin Ali b. Osman el-Üşî'nin (ö. 575/1179) *Emâlî'si* ile Hızır Bey'in *Kasîdetü'n-Nüniyye'si*, Eş'arî akidesine ait Ebû İshak İbrahim b. İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) *Cevheretü't-Tevhîd*¹² bu geleneği temsil etmektedir.¹³

Eserde üzerinde durulan temel konular ilâhiyat, nübüvvet, sem'iyat ve tasavvufa dair bazı meselelerdir. Sade bir dille hazırlanan *Harîdetü'l-Behiyye*'ye eserin müellifi tarafından *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye* isimli bir de şerh yazılmıştır. *Harîdetü'l-Behiyye* döneminde Ezher alimleri tarafından itibar gören bir eser olduğu için iki yüzyıl gerek Ahmed ed-Derdî'nin evinde gerekse Ezher öğrencilerine okutulmuştur.¹⁴ Muhammed Salih Ebû's-Su'ûd es-Sibâ'î el-Malikî, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Malikî (v. 1241/1825) ve Mısır Müftüsü Muhammed Behî el-Mutî'î (v. 1354/1935) şerh üzerine haşiye yazmışlardır. Bizim ele alacağımız nüsha, Ezher Üniversitesi hocalarından Mustafa Ebû Zeyd Mahmud Reşvân'ın yukarıda ismi verilen müelliflerin haşiyelerini karşılaştırmalı olarak hazırladığı tahkikli metnidir.

1. Harîdetü'l-Behiyye Tercümesi

أي أحمد المشهور بالدردير يقول راجي رحمة القدير

1. “Derdî” lakabıyla meşhur Ahmed “Kadîr'in rahmetini diliyorum” diyor

العالم الفرد الغني الماجد الحمد لله العلي الواحد

2. Hamd, Aliyy, Vâhid, Âlim, Ferd, Ğanî ve Mâcid olan Allah'a olsun.

¹² Ezher müderrislerinden ve tasavvufa meyliyle bilinen el-Lekânî, bu eserinde Eş'arî itikadını ilâhiyât, nübüvvet ve sem'iyat olmak üzere üç bölüm halinde veciz bir Arapça ile yüz kırk dört beyitle açıklamıştır. İmam Sâvî, *Kitâbu Şerhi's-Sâvî alâ Cevhereti't-Tevhîd*, trc. Mithat Acat, M. Beytullah Acat, (İstanbul, 2013).

¹³ Yavuz, Yusuf Şefki, “Akâid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 215.

¹⁴ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 10.

على النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى الْكَرِيمِ وَأَفْضَلُ الصَّلَاةِ وَالتَّسْلِيمِ

3. Ve en güzel salat ve selam Nebi Mustafa el-Kerim'e

وآلِهِ وَصَحْبِهِ الْأَطْهَارِ لِاسْمِهَا رَفِيقُهُ فِي الْغَارِ

4. Ehline ve temiz ashabına ve özellikle mağaradaki dostuna olsun.

وَهَذِهِ عَقِيدَةٌ سَنِيَّةٌ سَمِيَّتُهَا الْخَرِيدَةُ الْبَهِيَّةُ

5. Bu yüce bir akidedir, bunu “*el-Ḥarīdetü'l-Behiyye*” olarak isimlendirdim.

لَطِيفَةٌ صَغِيرَةٌ فِي الْحَجْمِ لَكِنَّا كَبِيرَةٌ فِي الْعِلْمِ

6. Hacim bakımından küçük hoş, fakat ilim bakımından büyüktür.

تَكْفِيكَ عِلْمًا إِنْ تُرِدُ أَنْ تَكْتَفِيَ لِأَنَّهَا بَزْدَةُ الْفَنِّ تَفِي

7. Eğer yetinmek istersen bu, ilim bakımından sana kâfidir, çünkü o akâid ilminin özü olması bakımından ihtiyaçları karşılar.

وَاللَّهُ أَرْجُو فِي قَبُولِ الْعَمَلِ وَالنَّفْعَ مِنْهَا ثُمَّ غَفَرَ الزَّلَّلِ

8. Vallahi Allah'tan amelin kabul olmasını ve *Ḥarīde*'nin faydalı olmasını ve günahların bağışlanmasını diliyorum.

أَفْسَامُ حُكْمِ الْعَقْلِ لَا مَحَالَةَ هِيَ الْوُجُوبُ ثُمَّ الْاسْتِحَالَةَ

9. Şüphesiz aklı hükümlerin kısımları, vücut, sonra istihal

ثُمَّ الْجَوَازُ ثَالِثُ الْأَفْسَامِ فَافْقَهُمْ مَنِحَتَ لَذَّةِ الْأَفْهَامِ

10. Sonra cevaz, kısımların üçüncüsüdür. Anla, idrakin lezzeti sana ihsan edildi.

وَوَاجِبٌ شَرْعًا عَلَى الْمُكَلَّفِ مَعْرِفَةُ اللَّهِ الْعَلِيِّ فَاعْرِفِ

11. Ve “Yüce Allah'ı bilmek” mükellefe şer'an vaciptir. Bunu bil.

أَيُّ يَعْرِفِ الْوَاجِبَ وَالْمَحَالَا مَعَ جَائِزِي فِي حَقِّهِ تَعَالَى

12. Yani; Allah Teâlâ hakkında vacibi, muhali ve caizi bilmek gerekir.

وَمِثْلُ ذَا فِي حَقِّ رُسُلِ اللَّهِ عَلَيْهِمْ تَحِيَّةُ الْإِلَهِ

13. Zikredilen şeyleri Allah'ın resulleri hakkında bilmek gerekir. İlah'ın selamı onların üzerine olsun.

فالواجبُ العقليُّ ما لم يقبلِ الانتفا في ذاته فابتهل

14. Aklen vacip, zatında yokluğu kabul etmeyen şeydir. O'na yalvar.

والمستحيلُ كلُّ ما لم يقبلِ في ذاته الثبوتَ ضدَّ الأوّلِ

15. Ve müstahil, birincisinin aksine zatında sübûtu kabul etmeyen her şeydir.

وكلُّ أمرٍ قابلٍ للانتفا وللثبوتِ جائزٌ بلا خفا

16. Fenası ve sübutu mümkün olan her iş açıkça câizdir.

أيُّ ما سوى الله العليِّ العالمِ ثمَّ اعلمنَّ بأنَّ هذا العالمًا

17. Sonra Yüce âlim, Allah'ın dışında bu âlemin

لأنَّه قامَ به التغيُّرُ من غيرِ شكِّ حادثٍ مُفتقِرٍ

18. Kesinlikle hâdis ve muhtaç olduğunu bil. Çünkü onda değişiklik kâimdir.

وضيِّدُهُ هو المُسمَّى بالقدَمِ حُدُوتهُ وجُودُهُ بعدَ العدمِ

19. Onun hudûsu, yoktan var olması ve bunun zıddı kıdem olarak isimlendirilmiştir.

مِنْ واجِبَاتِ الواحدِ المعبودِ فاعلمنَّ بأنَّ الوصفَ بالوجودِ

20. Vücut sıfatının Vâhidü'l-Ma'bud'un vacib sıfatlarından olduğunu bil.

يَهْدِي إلى مُؤثِّرٍ فاعتبرِ إذْ ظاهرٌ بأنَّ كلَّ أثرٍ

21. Yani, her eserin bir müessire işaret ettiği açıktır. İbret al.

وذي تسمى صفةً نفسيةً ثمَّ تليها خمسةٌ سلبيةً

22. Bu, nefsi sıfat olarak isimlendirilir. Sonra beş selbî sıfat gelir.

وهي القَدَمُ بالذاتِ فاعلمنَّ والبَقَا قِيَامُهُ بِنَفْسِهِ نِلَتْ التَّقَى

23. Bunlar kıdemü bi'z-zât, bil. Ve bekâ, kıyam bi nefsihî, takvaya ulaştın.

تخالفُ للغَيْرِ وَحدانيَّةٍ في الذَّاتِ أو صِفَاتِهِ العليَّةِ

24. Muhalüfün'l-li'l-ğayri ve Allah'ın zatında veya yüce sıfatlarında ve fiilinde vahdaniyeti.

وَالْفِعْلُ فَالتَّأْيِيرُ لَيْسَ إِلَّا لِلوَاحِدِ الْقَهَّارِ جَلًّا وَعَلَا

25. Ve tesir etme ancak Vâhid, Kâhhâr, Celle ve ‘Alâ’ya aittir.

فَذَاكَ كُفْرٌ عِنْدَ أَهْلِ الْمِلَّةِ وَمَنْ يَقُلْ بِالتَّطْبَعِ أَوْ بِالْعِلَّةِ

26. “Tabiatıyla veya sebeple yaratılmıştır.” diyen kimse İslam dine göre küfre düşmüştür.

وَمَنْ يَقُلْ بِالقُوَّةِ المُوَدَّعَةِ فَذَاكَ بِدْعِيٌّ فَلَا تَلْتَفِتِ

27. “Kendisine verilen bir kuvvetle yaratılmıştır.” diyen kimse bid’atçidir. Ona yönelme.

لَوْ لَمْ يَكُنْ مُتَّصِفًا بِهَا لَرِمَ حُدُوثُهُ وَهُوَ مُحَالٌ فَاسْتَقِمْ

28. Eğer Allah bu sıfatlarla sıfatlanmasaydı hâdis olması gerekirdi. Bu da Allah için muhaldir. Doğru yolda ol.

لَأَنَّهُ يُفْضِي إِلَى التَّسَلُّسِلِ وَالدَّوْرِ وَهُوَ المُسْتَحِيلُ المُتَّجَلِّي

29. Çünkü bu devre ve teselsüle neden olur. Bu da açıkça müstahildir.

فَهُوَ الجَلِيلُ وَالجَمِيلُ وَالْوَلِيُّ وَالتَّطَاهَرُ القُدُّوسُ وَالرَّبُّ العَلِيُّ

30. Allah, Celil, Cemil, Tâhîr, Kuddüs, Rabb, Aliyy’dir.

مُنَزَّهٌ عَنِ الحُلُولِ وَالجِهَةِ وَالتَّاتِّصَالِ وَالتَّانْفِصَالِ وَالسَّقَّةِ

31. Hulûlden, cihetten, birleşmeden, ayrılmaktan ve abesten münezzehtir.

ثُمَّ المَعَانِي سَبْعَةٌ للرَّائِي أَي عِلْمُهُ المُحِيطُ بِالأَشْيَاءِ

32. Sonra görenler için me‘ânî sıfatları yedi tanedir. Yani onun ilmi her şeyi kuşatır.

حَيَاتُهُ وَقُدْرَةُ إِرادَةٍ وَكُلُّ شَيْءٍ كَائِنٌ إِرادَةٍ

33. O’nun hayatı, kudreti ve irâdesi ve dilediği her şey olur.

وَإِنْ يَكُنْ بِضَدِّهِ قَدْ أَمَرَ فَالقَصْدُ غَيْرُ الأَمْرِ فَاطْرَحِ المِرَا

34. Emrettiğinin aksine bir şey olursa, Allah’ın iradesi emirden başkadır. Tartışmayı bırak.

فَقَدْ عَلِمْتَ أَرْبَعًا أَقساما فِي الكائِناتِ فَاحْفَظِ المَقَامَا

35. Sen olacak şeyler hakkındaki dört kısmı bilmiştin. Makamları muhafaza et.

كَلَامُهُ وَالسَّمْعُ وَالْإِبْصَارُ فَهُوَ الْإِلَهُ الْفَاعِلُ الْمُخْتَارُ

36. Allah'ın kelâmı, sem'î ve basarî. O, Fâil-i Muhtâr İlah'tır.

وَوَاجِبٌ تَعْلِيْقُ ذِي الصِّفَاتِ حَتْمًا دَوَامًا مَا عَدَا الْحَيَاةَ

37. Hayatın dışında bu sıfatların devamlı bir şekilde taalluk etmesi vaciptir.

فَالْعِلْمُ جَزْمًا وَالْكَلَامُ السَّامِي تَعَلَّقًا بِسَائِرِ الْأَقْسَامِ

38. Kesinlikle ilim ve yüce kelim, diğer kısımlara taalluk eder.

وَقُدْرَةٌ أَرَادَةٌ تَعَلَّقًا بِالْمُمْكِنَاتِ كُلِّهَا أَخَا التَّقْيِ

39. Ve kudret ve irade bütün mümkün olan şeylere taalluk eder, takvalı kardeş.

وَاجْزَمُ بِأَنْ سَمِعَهُ وَالْبَصْرَا تَعَلَّقًا بِكُلِّ مَوْجُودٍ يُرَى

40. O'nun sem'î ve basarının görülen bütün mevcudata taalluk ettiğinde karar kıl.

وَكُلُّهَا قَدِيمَةٌ بِالذَّاتِ لِأَنَّهَا لَيْسَتْ بِغَيْرِ الذَّاتِ

41. Bunların hepsi Allah'ın zatıyla ezelîdir. Çünkü bunlar Allah'ın zatının dışında değildir.

ثُمَّ الْكَلَامُ لَيْسَ بِالْحُرُوفِ وَلَيْسَ بِالتَّرْتِيبِ كَالْمَأْلُوفِ

42. Sonra kelim harflerle değildir ve bilinen bir tertib değildir.

وَيَسْتَحِيلُ ضِدُّ مَا تَقَدَّمَ مِنَ الصِّفَاتِ الشَّامِيَاتِ فَاعَلَمَا

43. Ve bu geçen yüce sıfatların zıddı müstahildir. Bil.

لَأَنَّهُ لَوْ لَمْ يَكُنْ مَوْصُوفًا بِهَا لَكَانَ بِالسَّوَى مَعْرُوفًا

44. Çünkü O bu sıfatlarla vasıflanmasaydı, diğer -zıt- sıfatlarla bilinirdi.

وَكُلُّ مَنْ قَامَ بِهِ سِوَاهَا فَهُوَ الَّذِي فِي الْفَقْرِ قَدْ تَنَاهَى

45. Ve bunların dışındakilerle vasıflanana herkes, muhtaçlıkta son sınıra ulaşır.

وَالْوَاهِدُ الْمَعْبُودُ لَا يَفْتَقِرُ لِغَيْرِهِ جَلَّ الْغَنِيُّ الْمُقْتَدِرُ

46. Ve Vâhid Ma'bûd başkasına muhtaç olmaz, Yüce Allah, Ğanî, Muktedir'dir.

وَجَائِزٌ فِي حَقِّهِ الْإِيحَادُ وَالتَّرْكُ وَالْإِشْقَاءُ وَالْإِسْعَادُ

47. O'nun hakkında yaratma, terketme, şakî kılma ve saâdet verme caizdir.

وَمَنْ يَقُلْ فِعْلُ الصَّلَاحِ وَجِبَا عَلَى الْإِلَهِ قَدْ أَسَاءَ الْأَدْبَا

48. Ve "İlah'a salahı yaratması vaciptir." diyen kimse edepsizlik yapmıştır.

وَاجْزَمُ أَخِي بِرُؤْيَةِ الْإِلَهِ فِي جَنَّةِ الْخُلْدِ بِلَا تَنَاهِي

49. Ve kardeşim, Allah'ın ebedi cennette sınırı ve sonu ihata edilmeden görüleceğine kesinlikle inan.

إِذِ الْوُقُوعُ جَائِزٌ بِالْعَقْلِ وَقَدْ أَتَى بِهِ دَلِيلُ التَّقْلِ

50. Zira bunun vukû bulması aklen caizdir ve bu konuda nakli delil de gelmiştir.

وَصِيفُ جَمِيعِ الرُّسُلِ بِالْأَمَانَةِ وَالصَّدْقِ وَالتَّبْلِيغِ وَالْفَطَانَةِ

51. Ve bütün peygamberleri sıdk, tebliğ, fetanet ve emanetle vasıflandır.

وَيَسْتَحِيلُ ضِدَّهَا عَلَيْهِمْ وَجَائِزٌ كَالْأَكْلِ فِي حَقِّهِمْ

52. Ve onlar hakkında bu sıfatların zıddı müstahildir ve onlar hakkında yemek yeme gibi şeyler caizdir.

إِرْسَالُهُمْ تَفْضُلٌ وَرَحْمَةٌ لِلْعَالَمِينَ جَلَّ مَوْلَى النُّعْمَةِ

53. Onları göndermek nimet veren Yüce Allah'ın alemlere rahmeti ve lütfudur.

وَيَلْزَمُ الْإِيْمَانُ بِالْحِسَابِ وَالْحَشْرِ وَالْعِقَابِ وَالتَّوَابِ

54. Ve hesaba, haşre, cezanlandırmaya ve mükafatlandırmaya

وَالنَّشْرِ وَالصَّرَاطِ وَالْمِيزَانَ وَالْحَوْضِ وَالنِّيرَانَ وَالْجِنَانَ

55. Ve yeniden dirilişe, sırata, mizana, havuza, cehennemlere ve cennetlere

وَالجِنَّ وَالْأَمْلَاقِ ثَمَّ الْأَنْبِيَا وَالْحُورِ وَالْوِلْدَانَ ثَمَّ الْأَوْلِيَا

56. Ve cinlere, meleklerle sonra peygamberlere, hurilere ve hizmetçilere sonra evliyaya

وبكل ما جاء من البشير من كل حكم صار كالضروري

57. Ve Müjdeleyici'den gelen bütün hükümlerin zarurî -bilgi- gibi olduğuna inanmak gerekir.

وينطوي في كلمة الإسلام ما قد مضى من سائر الأحكام

58. Ve önceden geçen diğer hükümler¹⁵, İslam kelimesi altında gelir.

فأكثر من ذكرها بالأدب ترقى بهذا الذكر أعلى الرتب

59. Bunu edeble çokça zikret. Bu zikir rütbeyi yükseltir.

وعلب الخوف على الرجاء وسير لمولاك بلا تناء

60. Ve korkuyu recaya üstün kıl, uzaklaşmadan Mevlâ'ya yürü.

وجدد التوبة للأوزار لا تيأسن من رحمة الغفار

61. Ve günahlara tövbeyi yenile, Gaffâr'ın rahmetinden ümit kesme.

وكن على آلائه شكورا وكن على بلائه صبورا

62. Her zaman Allah'ın nimetlerine şükret ve belalarına sabret.

وكل شئ بالقضاء والقدر وكل مقدور فما عنه مفر

63. Ve her iş, kaza ve kaderledir, takdir edilen her şeyden kaçış yoktur.

فكن له مسلماً كي تسلما واتبع سبيل الناسكين العلماء

64. Selamet için kadere teslim ol ve alim âbidlerin yoluna tabi ol.

وخلص القلب من الأغيار بالجد والقيام في الأسحار

65. Ve gece namazıyla ve çabayla kalbi ağıyardan temizle

والفكر والذكر على الدوام مجتنباً لسائر الآثام

66. Ve günahlardan sakınarak devamlı surette zikir ve fikir ile

مراقباً لله في الأحوال لترتقي معالم الكمال

67. Kemal mertebelere yükselmek için bütün hallerde Allah'ı mu-rakabe ederek.

¹⁵ Bununla İlahiyyat, nübüvvet ve sem'iyat bahisleri kastedilmektedir. Derdîr, Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye, 258.

وَقُلْ بِذَلِّ رَبِّ لَا تَقْطَعُنِي عَنْكَ بِقَاطِعٍ وَلَا تَحْرِمْنِي

68. Ve Rabb'e boyun eğerek, "Beni bir perdeyle senden uzaklaştırıp,

مِنْ سُرْكَ الْأَبْهَى الْمُرْتِيلِ لِلْعَمَى وَاخْتِمَ بِخَيْرٍ يَا رَحِيمَ الرَّحْمَا

69. Körlüğü gideren en parlak nurlu sırrından mahrum bırakma ve hayırla sonlandır Ey Rahim, Rahman!" de.

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى الْإِتْمَامِ وَأَفْضَلُ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ

70. (Bu metin) tamamlandığı için Allah'a şükürler olsun ve dua ve selamların en efdali

عَلَى النَّبِيِّ الْهَاشِمِيِّ الْخَاتِمِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ الْأَكْرَامِ

71. Son Haşimî nebî ve O'nun ehline ve Ashab-ı kirâmına olsun.¹⁶

2. Şerhu'l-Ĥarīdeti'l-Behiyye'nin Tahlili

Şerhu'l-Ĥarīdeti'l-Behiyye bir mukaddime ve dört kısımdan oluşmaktadır. Mukaddimesinde, besmele, hamdele ve salveleden sonra hüküm, hükmün kısımları, hükmü's-şer'i, hükmü'l-âdi gibi kavramların açıklamasıyla başlayan Ahmed ed-Derdîr akli hükümler; vücûb, istihâl ve cevâz üzerinde durur.¹⁷ Vâcibi, aklen "zatında yokluğu kabul etmeyen şey", müstahil'i "vacibin aksine zatında sübutu kabul etmeyen", caiz'i "yok olması ve sabit olması mümkün olan her iş" olarak tanımladıktan sonra Allahu Teâlâ ve rasulleri hakkında vacibin muhalin ve caizin bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸ Bu bahiste marifetullah konusuna değinip, Ehl-i Sünnet'in "her mükellefin şer'ân Allahu Teâlâ'yı bilmesi gerekir." Görüşüne atıfta bulunarak "Allah'ı bilmek akılla gereklidir" diyen Mu'tezile'nin görüşlerini reddeder.¹⁹

¹⁶ Derdîr, Şerhu'l-Ĥarīdeti'l-Behiyye, 93-97.

¹⁷ Derdîr, Şerhu'l-Ĥarīdeti'l-Behiyye, 105-126.

¹⁸ Derdîr, Şerhu'l-Ĥarīdeti'l-Behiyye, 94.

¹⁹ Derdîr, Şerhu'l-Ĥarīdeti'l-Behiyye, 131.

2.1. İlahiyat Bahsi

Ahmed ed-Derdîr, ilahiyat meselesine *Harîdetü'l-Behiyye*'sinin yetmiş bir beyitinden otuz altı beyitini ayırır. Metinde en fazla yer teşkil eden konu, ilahiyat bahsidir. Bu bahiste ilk olarak sıfatlar meselesi üzerinde duran Ahmed ed-Derdîr, Allahu Teâlâ'nın nefsi, selbî ve meânî sıfatlarını Eş'arî geleneğe uygun bir şekilde açıklar. Ona göre, Allahu Teâlâ'nın nefsi sıfatı, vücud sıfatıdır, bu sıfat O'nun vacib sıfatlarından biridir. Zat O'nsuz düşünülemez.²⁰ Selbî sıfatlar ise, Allahu Teâlâ'yı Zâtına lâyük olmayan niteliklerden ve yarattıklarına benzemekten tenzih etmeyi gerektiren sıfatlardır. Bunlardan kıdemü bi'z-zat, Allahu Teâlâ'nın zatıyla kadim olması, varlığını gerçekleştirecek kadim bir illetin olmaması; bekâ, Allahu Teâlâ'nın varlığının sonunun olmaması, kıyam bi nefsihi, Allahu Teâlâ'nın herhangi bir mahale ve yaratıcıya, faile ihtiyaç duymaması, muhalefetü'n li'l-havâdis, Allahu Teâlâ'nın sonradan yaratılanlara benzememesidir.²¹ Yani, Allahu Teâlâ'nın cevher, cisim, araz, hareketlilik, hareketsizlik, büyüklük, küçüklük, alçaklık, yükseklik veya hulul, ittihad, bağlı olma ve ayrılma, sağ, sol, arka, ön gibi hâdislerin sıfatlarıyla sıfatlanamayacağı anlamına gelmektedir.²² Vahdaniyet ise Allahu Teâlâ'nın zatında, sıfatlarında ve fiilerinde çokluğun nefyidir.²³

Eğer Allahu Teâlâ bu sıfatlarla vasıflanmasaydı hâdis olması gerekirdi ki bu da O'nun için muhaldir.²⁴ Ahmed ed-Derdîr, bu bahiste Allahu Teâlâ'nın vahdaniyetini meşhur burhan-ı temânu' deliliyle ispatlayarak, Kur'an-ı Kerim'in "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir."²⁵ ayeti hakkında "Eğer birden çok ilah olsaydı, biri Zeyd'in hareket etmesini, diğeri onun durmasını isteyebilir. her ikisi de nefsinde mümkündür.

²⁰ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 151.

²¹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 157.

²² Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 157-158.

²³ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 158.

²⁴ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 94.

²⁵ el-Enbiyâ 21/22.

Ancak böyle bir durumda iki isteğin de gerçekleşmesi zıtların biraraya gelmesini, yada İlahlardan birisinin veya her ikisinin de aciz oluşunu gerektirecektir ki bunların hepsi muhaldir.”²⁶ değerlendirmesinde bulunur.

Selbî sıfatlardan sonra me‘ânî sıfatlar konusunu ele alan Ahmed ed-Derdîr, *Harîdetü'l-Behiyye*'sinde, bunları ilim, hayat, kudret, irade, kelam, sem' ve basar olarak 3 beyitte sıralar.²⁷ Ahmed ed-Derdîr'in kabulünde bütün me‘ânî sıfatlar Allah'ın zatıyla ezeldir. Çünkü bunlar Allah'ın zatının dışında değildir. İlim sıfatı, ezeli bir sıfattır ve mevcudatın hepsini, vacip, caiz ve müstahil olan her şeyi kapsar. İlim sıfatıyla mevcut ve mâdum bilinmektedir. Hayat sıfatı, ilim ve iradenin doğruluğunu gerektiren ezeli bir sıfattır. Kudret sıfatı sayesinde mümkün yaratılmakta ya da yok olmaktadır. İrade sıfatı ise Allahu Teâlâ'nın yapması caiz olan bazı şeylerle mümkünün varlık, yokluk, miktar, zaman, mekan açısından tahsis edildiği ezeli bir sıfatıdır.²⁸ Kelam sıfatı diğer sıfatlar gibi ezeli, nefsi bir sıfattır ve harf ve seslerle değildir.²⁹ Semi' ve basar sıfatları da ezeli sıfatlardır ki; bütün mevcûdat bunlarla tam bir şekilde aşikâr olur. Mevcûdatın semi' ve basar sıfatıyla bilinmesi, ilim sıfatıyla bilinmesinden farklıdır.³⁰ Bütün bu me‘ânî sıfatlar kadimdir ve Zat'tan ayrılamaz, bu sıfatlar olmadan Zât'ın kâim olması da akledilemez.³¹

Ahmed ed-Derdîr me‘ânî sıfatları kendi içerisinde taalluk edip etmemesi açısından tasnif etmektedir. Taalluk, “İlmin mâlumu, iradenin muradı kudretin maddûru gerektirmesi örneğinde olduğu gibi sıfatın zatıyla kaim oluşuna ilave, zaid bir şeyi gerektirmesi”dir.³² Bu tanıma göre me‘ânî sıfatlar dört kısma ayrılır;

- a. Hiçbir şeye taalluk etmeyen sıfat, bu hayat sıfatıdır.

²⁶ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 159-160.

²⁷ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 95.

²⁸ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 174.

²⁹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 177.

³⁰ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 178.

³¹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 187-188.

³² Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 181.

b. Akli hükmün kısımlarının hepsine taalluk eden sıfatlar: İlim ve kelam sıfatıdır.

c. Bütün mümkünlere taalluk eden sıfatlar kudret ve irade sıfatlarıdır. Bunlar, vacip ve müstahil olanlara taalluk etmez.

d. Bütün mevcudata taalluk eden sıfatlar da sem' ve basar sıfatlarıdır.³³

İradenin taalluku meselesinde Ahmed ed-Derdîr, Mu'tezile'yle aralarında bir anlaşmazlığa atıfta bulunmuştur. Bu konuda aktardıklarına göre Mu'tezile'nin kabulünde emrin ve iradenin birleşmesine binaen Allahu Teâlâ'nın mülkünde istemediği şey olur. Allahu Teâlâ, kötülüğü emretmez ve küfür, masiyet gibi kötü şeyleri istemez. Kötülüğün iradesi de yaratılması da kötüdür. Onlara göre kulların fiillerinin çoğu Allah'ın iradesiyle ve onun yaratmasıyla (halkı ve icadıyla) değil, kulun iradesi ve icadıyla (yaratmasıyla)dır.³⁴ Bu görüşün ise çirkin bir şey olduğunu söyleyen Ahmed ed-Derdîr, iradenin ve emrin birleşmesini "Allahın dilediği olur, dilemediği olmaz." rivayetine dayanarak reddettiklerini ifade etmiş ve Allah'ın dilemesini dörtlü bir tasnifle izah etmeye çalışmıştır. Buna göre:

a. Allahu Teâlâ'nın emretmesi ve dilemesidir. Buna örnek, Ebu Bekr'in imanıdır.

b. Birincinin aksi; yani, Allahu Teâlâ'nın emretmemesi ve dilememesidir. Buna örnek, Ebu Bekr'in küfrüdür.

c. Allahu Teâlâ'nın dilemeyip emretmesidir. Buna örnek, Ebû Cehl'in imanıdır.

d. Üçüncünün aksi, Allahu Teâlânın dileyip emretmemesidir. Buna örnek, Ebû Cehl'in küfrüdür.³⁵

Ahmed ed-Derdîr'e göre ümmetin selefi ve halefinden Ehl-i Sünnet'in önde gelenleri bu tasnife inanırlarken Mu'tezile'nin öncüleri bu

³³ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 182 vd.

³⁴ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 176.

³⁵ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 177.

hususla hataya düşmüştür.³⁶ Aynı tasnif ve yukarıdaki taallukla ilgili meseleler Ahmed ed-Derdî'nin selefi Lekkâni'nin *Cevheretü't-Tevhîd*'in şerhinde de geçmektedir.³⁷

Bunların yanında yoktan yaratmanın sadece Alahu Teâlâ'ya mahsus olduğunu savunan Ahmed ed-Derdî, Eş'arî geleneğe uygun bir biçimde³⁸ amellerin insanlara nisbetinin icad ve yaratma açısından değil kesb ve iktisab bakımından olduğunu söyledikten sonra yaratılışı bir şeyin tabiatına veya bir illete dayandıran kimsenin İslam dinine göre "kafir" olduğunu; yaratılışın bir şeye önceden verilmiş bir kuvvetle gerçekleştiğini savunan kimsenin ise bid'atçı olduğunu iddia etmiştir.³⁹ Ahmed ed-Derdî'nin burada "Tabiatla veya sebeple yaratılmıştır." diyen kimse İslam dinine göre kafirdir." derken, sözlerinin muhatabı filozoflardır. Çünkü ona göre filozoflar, Vacibü'l-vücûd'un aleme bir illetle tesir ettiğini, alemin kadîm olduğunu ve bu yüzden kadîm bir illet gerektirdiğini iddia etmişler ve bu şekilde Alahu Teâlâ'nın ihtiyarının ve kudretinin olmadığını iddia etmişlerdir. O bu konuda bir adım daha ileri giderek Müslümanlar nezdinde böyle düşünen felsefecilerin küfründe şüphenin bulunmadığını iddia etmiştir.⁴⁰ Ahmed ed-Derdî'ye göre "Allah'ın verdiği kuvvetle yaratılmıştır." diyen bir kimse de bid'atçidir. Çünkü ona göre bu iddia, sünnete terstir. Böyle diyen kimse, Selef-i Salîh'in Nebî (sav)'den aldığı sünnete bağlı kalmamıştır, bununla birlikte kafir de değildir.⁴¹

Ahmed ed-Derdî burada irade ve kudret meselesini de biraz daha detaylandırmaktır. Ona göre, yoktan eşyayı yaratmak sadece Allahu Teâlâ'ya mahsustur. İnsanların hareket etme, durma, ayağa kalkma oturma gibi ihtiyarî fiillerinin var olmasında kudretlerinin bir tesiri yoktur. Bunların hepsi doğrudan Allahu Teâlâ'nın mahlûkudur, aynı şekilde kudretleri de Allahu Teâlâ'nın mahlûkudur. Bu görüşünü

³⁶ Derdî, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 177.

³⁷ İmam Sâvî, *Kitâbu Şerhi's-Sâvî 'alâ Cevhereti't-Tevhîd*, 105-16, 119-129.

³⁸ el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Luma' fî Reddi 'alâ Eh-i'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Emin ed-Dennâvî, (Lübnan, 2012), 46-48; Keskin, Mehmet, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, (İstanbul, 2013), 262.

³⁹ Derdî, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 94.

⁴⁰ Derdî, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 165.

⁴¹ Derdî, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 166.

Kur'ân-ı Kerîm'in "Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."⁴² ayetiyle temellendirirken şöyle bir akli çıkarımda bulunmaktadır; "Eğer sen, 'Bizim bir şeyi yapma kudretimiz yoksa bu amel bize nasıl nispet ediliyor? Biz bununla nasıl mükellef oluyoruz, nasıl muhatab oluyoruz?' Allahu Teâlâ bu konuda, 'De ki: 'Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Rasûlü de, mü'minler de göreceklerdir.'⁴³ demektedir. Bu konuda Kitap'ta ve sünnette bir çok delil vardır.' dersin, biz deriz ki; 'Amelin bize nisbeti ve bizim onunla muhatap oluşumuz kesb veya iktisab bakımındandır, icad ve yaratma açısından değildir.' Ahmed ed-Derdî bu sözlerini şöyle açıklığa kavuşturmuştur; "Allahu Teâlâ'nın kudreti kendi iradesine uygun bir şekilde eşyayı yoktan var edip ortaya çıkarmıştır. Bu ortaya çıkarma, icad olarak isimlendirilir ve bundaki murad kadîm kudretin taallukudur.⁴⁴ Bizim kudretimiz ise yaratmanın dışında seçme, meyletme yönelme gibi bazı ihtiyari fiilerimize taalluk etmiştir. Bizim irademize uygun olan bu taalluk kesb ve iktisab olarak isimlendirilir. Allahu Teâlâ'nın iradesine uygun kudretin taalluku, taalluku icad taallukudur. Bizim irademize uygun kudretimizin taalluku ise kesb taalluku olup icad taalluku değildir. Bizim ihtiyarî fiillerimize iki kudret taalluk etmiştir, bunlar kadîm kudret ve hâdis kudrettir. Hâdis kudretin fiile bir tesiri yoktur, sadece mukâreneti (beraberliği) vardır. Allah bizim için bir şeye meyletmeyi ve kendi yaratmasına musahib bir kudret yaratır.⁴⁵ Allahu Teâlâ kulda, kulun mukârenet/fiile yaklaşma kudreti olmaksızın bir fiil yarattığında ise bu mecbur olarak isimlendirilir ve bu halde Allah teklifi kuldan düşürmüştür."⁴⁶

Ahmed ed-Derdî ef'alü'l-ibâd konusunu işlerken Cebriyye ve Kaderiyye'nin görüşlerini tenkid eder. Ona göre, rüzgarın havada asılı olan ve ihtiyarı olmayan ipe meyletmesi gibi kulun fiillerinin mecburî

⁴² Saffat 37/ 96.

⁴³ Tevbe 9/105.

⁴⁴ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 161-162.

⁴⁵ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 161. Kesb teorisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *el-Luma' fi'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, trc. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil, (İstanbul, 2017), 93 vd.

⁴⁶ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 162.

olduğunu iddia eden Cebriyye'nin görüşü bâtıldır ve Cebriyye, kesinlikle küfre düşmüştür, zira onlar Rasullerin getirdiği teklifi nefyetmişlerdir. Kaderiyye'nin görüşü ise hâdis kudretin kulun iradesine uygun bir şekilde fillere tesir edeceği şeklindedir ve Kaderiyye'nin küfrü konusunda ihtilaf vardır. En doğrusu onların küfre düşmemiş olmalarıdır. Çünkü onlar Allahu Teâlâ'nın kulu, kudretini ve iradesini yarattığını ispat etmişlerdir ve burada kulun fiili Allahu Teâlâ'nın mahlûku olmuştur.⁴⁷

Diğer taraftan kelam sıfatının harf ve seslerle olmadığını iddia eden Ahmed ed-Derdîr, burada da Mu'tezile başta olmak üzere Kerrâmî ve Hanbelî fikirleri eleştirmektedir. Ona göre, Mu'tezile Allahu Teâlâ'nın kelam sıfatıyla vasıflanmasının imkansız olduğunu kabul etmez. Çünkü bu görüşte kelam harf ve seslerle, takdim, tehirle vb. şeylerle olur, bunların hepsi hadistir. Allahu Teâlâ'nın hadislerle vafedilmesi doğru değildir. Mu'tezile Kur'an'da ve Sünnette geçen zahiren Allahu Teâlâ'nın mütekellim olduğuyla ilgili ifadeleri, Allahu Teâlâ'nın kendisi dışındaki kelamın yaratıcısı olarak değiştirmiştir. Hz. Musa'nın konuştuğu şeyin ağaç olduğunu, kelamın Allahu Teâlâ'nın değil başkasının sıfatı olduğunu iddia etmiştir. Ahmed ed-Derdîr, buna karşılık Ehl-i Sünnet'in tavrını şöyle izah etmiştir; "Kelamın harf ve seslerle olmasının manası, kelamın lafzî ve nefsi olarak iki kısımda yaratılmasıdır. Allahu Teâlâ'nın kelamı zatî nefsi sıfattır, sesler harflerle değildir. Takdim, tehir gibi tertiplerle de vasıflanamaz. Burada benim "Harflerle değildir." sözüm aynı zamanda Allah'ın kelamının ses ve harfler cinsinden bir araz olduğunu iddia eden Kerrâmîyye ve Hanbelîlere reddiyedir. Zira kelam da Allahu Teâlâ'nın zatıyla kâim, kadîmdir."⁴⁸

Ahmed ed-Derdîr me'ânî sıfatlardan sonra, Allahu Teâlâ hakkında yaratmanın, terketmenin, şakî kılmanın ve saâdet vermenin caiz olduğunu söyleyerek⁴⁹ fiilî sıfatlar konusuna geçer. Bu meselede ilk olarak kavramsal açıklamalarda bulunan Ahmed ed-Derdîr'e göre

⁴⁷ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 162-163.

⁴⁸ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 188-189.

⁴⁹ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 96.

“icad” ve “halk” aynı manaya sahiptir.⁵⁰ Bunlar, kudretin makdurun varlığıyla olan taallukudur. Hayatla ilgili olduğunda ihyâ, ölümle ilgili olduğunda imâta (öldürme), rızıkla ilgili olduğunda terzîk (rızkı verme) olarak isimlendirilir. Bu taalluklar fiili sıfatlardır.⁵¹ Bütün mümkünlerin yaratılması da terki de caiz olduğu için Allah, dilerse yaratır, dilerse terkeder. Rasullerin gönderilmesi, Allahu Teâlâ'nın görülmesi, asinin mükafatlandırılması veya itaatkarın cezalandırılması bu bağlamda değerlendirilir.⁵² Allahu Teâlâ'nın yaşatması, canları alması, suret, rızık, saâdet vermesi ve şakî kılması da bu kapsamdadır. Ahmed ed-Derdî bu konudaki Eş'arî-Maturidî fikir ayrılıklarına değinir. Buna göre Eş'arîlere göre bu sıfatların hepsi hâdistir çünkü bunlar, kudretle makdûr arasındaki izafetten ibarettir.⁵³ Maturidîlere göre ise bu yukarıda sayılan bütün sıfatlar kesinlikle ezeldir ve Allah'ın ezeli sıfatıyla kâim tekvin sıfatıyla isimlendirilir. Bunlar alemin meydana gelmesiyle ilgilidir. Tekvin sıfatı bir şeyin varlığıyla alakalı olduğunda icâd veya halk, ölümle alakalı olduğunda imâta (öldürme), suretle alakalı olduğunda tasvîr (suret verme) olarak isimlendirilir.⁵⁴

Ahmed ed-Derdî ilâhiyat bahsinde “Kardeşim, Allah'ın ebedî cennette sınırsız ve sonsuz görüleceğine kesinlikle inan.”⁵⁵ diyerek ru'yetullah meselesine değinmiştir. Ona göre ru'yetullah, Allahu Teâlâ'nın gözle tam bir şekilde görülmesidir. Allah'ın görülmesi cennette keyfiyetsiz bir biçimde gerçekleşecektir. İnsanların Allahu Teâlâ'yı keyfiyetsiz bir biçimde bilmeleri gibi onların Allahu Teâlâ'yı görmeleri de

⁵⁰ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 194.

⁵¹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 194.

⁵² Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 195.

⁵³ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 196-197.

⁵⁴ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 197; Maturidîlerin tekvin sıfatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Mansûr el-Mâturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, (İstanbul, 2002), 60 vd., Ebû Mu'in en-Nesefî, *Kitâbu't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, Tevhidin Esasları, trc. Hülya Alper, (İstanbul, 2017), 51 vd.; Ömer Nesefî *Akâidi ve Tercümesi*, haz. Hüsamettin Vanlıoğlu vd., (İstanbul, 2016), 28 vd.; Pezdevî, Sadru'l-İslam İmam Ebu'l-Yusr Muhammed, *Usulü'd-Din* tr. Şerafeddin Gölcük, (İstanbul, 2015), 113 vd.

⁵⁵ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 96.

öyle olacaktır. Allahu Teâlâ'nın görülmesi esnasında herhangi bir mekan, cihet söz konusu olmayacak, görenle aralarında herhangi bir mesafe bulunmayacaktır. cennete giren ins, cin, kadın çocuk herkes Allahu Teâlâ'yı görecektir. Ancak onların Allahu Teâlâ'yı görmeleri dünyadayken Allahu Teâlâ'yı ne kadar bildiklerine ve sevdiklerine bağlı olarak lezzet keyfiyet ve kemmiyet yönüyle farklı olacaktır. Bu bağlamda dünyadayken kalbini Allah'tan başkasına bağlamayan kimse de ahirette Allahu Teâlâ'yı kesintisiz bir şekilde görecektir.⁵⁶

Ru'yetullah'ın aklen caiz olduğunu ifade eden Ahmed ed-Derdîr naslarla da temellendirmeye çalışır. Bu bağlamda verdiği örneklerden biri, Hz. Musa'nın 'Rabbim bana (kendini) göster de, seni göreyim bakayım'⁵⁷ sözüne yer verilen ayettir. Ahmed ed-Derdîr'e göre burada Hz. Musa'nın istediği şey caiz olmasaydı, o ya ulûhiyet hükümlerini bilmeden ya da imkansız bir şeyi akılsızca boş yere istemiş olacaktı ki; peygamberler bunlardan münezzehtir.⁵⁸ Konuyla ilgili diğer delilleri, Kur'an-ı Kerim'in "O gün bir takım yüzler aydındır, Rablerine bakarlar."⁵⁹ ayetiyle, "Muhakkak siz Bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz." rivayetidir.⁶⁰

Bu şekilde ru'yetullahı ayet ve hadislerle temellendirdikten sonra Allahu Teâlâ'nın görülmesinin imkansız olduğunu savunan Mu'tezile'ye de cevap vermektedir. Ona göre Mu'tezile'nin bu konudaki görüşü şöyledir; "Allahu Teâlâ eğer görülseydi zaruri olarak görenin karşısında olurdu, bir yer, yön, görülenle ışık bağlantısı gören ve görülenle aralarında bir mesafe olması gerekirdi. Görülen, ya cevher ya araz olurdu, görülen şey O'nun ya külli yada bir cüzü olurdu, bir sınır, son gerekirdi ki bunların hepsi muhaldir." Ahmed ed-Derdîr bu iddialarına şu sözleriyle karşılık vermiştir; "Ru'yet bir çeşit idrakten ibarettir, Allah ne zaman, nerde dilerse yaratır, gâibin bu konuda şahide kıyası fasiddir, İnsanlar Allahu Teâlâ'yı mekansız, cihetsiz ve sınırsız bildikleri gibi onu öylece idrak ederler. Mu'tezile Ehli Sünnete

⁵⁶ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 200.

⁵⁷ el-A'raf 7/143.

⁵⁸ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 201.

⁵⁹ Kıyâme 22/23.

⁶⁰ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 202.

muhalefet etmiş, felsefî kaidelere ve geleneklere bağlanarak haktan sapmıştır.”⁶¹ Ru’yetullah’ın mü’minler için vukû bulacağına dair sahih rivayetlerin olduğunu söyleyen Derdîr, son olarak Allahu Teâlâ’nın rüyada görülmesi hususunda ümmetin selefi ve halefi arasından salih pek çok insanın rüyada Allahu Teâlâ’yı gözle değil kalple gördüklerine, Hz. Peygamber’in ise İsrâ gecesinde Allahu Teâlâyı sadece kalple değil, gözle de gördüğüne atıfta bulunmuştur.⁶² Bu konuda Eş’arî’nin gerekse Eş’arî gelenekteki diğer alimlerin bu konudaki görüşü de Allahu Teâlâ’nın ahirette görüleceği şeklindedir.⁶³

Salâh-aslâh meselesine gelince, Ahmed ed-Derdîr bu konuyu caizler arasında kabul etmiştir. Ona göre eğer Allahu Teâlâ’ya kul için aslahı yaratması vacip olsaydı, her hangi bir bela vukû bulmaz, Allahu Teâlâ kâfiri, dünyada eziyet çeken fakiri yaratmazdı, mükellef olmayan çocuğun üzülmez, hayvanlar ve kuşlar sıkıntıya ve belaya düşmezdi. Yine kul için aslah söz konusu olduğunda hidâyet talebinin de bir manası olmazdı. Ahmed ed-Derdîr devamında, “İlah’a salâhı yaratması vaciptir.” diyen kimse edepsizdir.”⁶⁴ diyerek salâhın Allahu Teâlâ’ya vacip olduğunu iddia eden Mu‘tezile’nin bu konuda çirkin bir bid’at ve çok kötü bir söz ortaya koyduğunu iddia etmiştir.⁶⁵

⁶¹ Derdîr, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, 203.

⁶² Derdîr, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, 204.

⁶³ el-Eş’arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehli’s-Sünne*, trc. Ramazan Biçer, (İstanbul, 2010), 31; İmam Savi, *Cevheretü’d-Tevhîd Şerhi*, 164; Sarıkaya, Mehmet Safet, *İslam Düşüncesinde Mezhepler*, (İstanbul,2013), 87.

⁶⁴ Derdîr, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, 96.

⁶⁵ Derdîr, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, 198.

Ahmed ed-Derdîr, salah aslah konusuyla ilgili meşhûr el-Eşârî ve hocası Ebû Ali el-Cubbâi arasında geçen üç kardeş melesine de değinmiştir. Onun aktardıklarına göre, el-Eş’arî, hocasına üç kardeşten birincisinin itaatkar, ikincisinin asi, üçüncüsünün küçük yaşta vefat ettiğini söylüyorsun, birincisi cennetle mükafatlandırılacağını, ikincisinin cehennemlik olduğunu, üçüncüsünün ise ne mükafatlandırılacağını ne de cezalandırılacağını söyledin. Üçüncü kardeş, “Ya rabbi, benim ruhumu küçükken almayıp, büyümem için bıraksaydın sana itaat eder, cennetle mükafatlandırılırdım.” diyeceğini söylemiş, bunun üzerine el-Cubbâi Allahu Teâlâ’nın, ‘Ben seni senden daha iyi biliyorum. Eğer büyüseydin asi olup cehenneme gidecektin. Senin küçükken ölümün aslah idi.’ diyeceğini söylemiş, bundan sonra el-Eşârî,

Haberî sıfatlar konusunda ise Ahmed ed-Derdîr bu konuda selef ve halefin konuyla ilgili tavırlarına yer vermiştir. Ona göre, Kur'an-ı Kerim'in "...Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."⁶⁶, "Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin vechi baki kalacaktır."⁶⁷, "Rahman Arş'a istivâ etmiştir."⁶⁸ ayetleriyle ilgili Selef, "Allahu Teâlâ'nın hâdis sıfatlardan münezzeh olduğunu, 'Bunların te'villerini ancak Allah bilir.' diyerek sağlam bir yol tercih etmişlerdir.⁶⁹ Halef ise sapık mezhepleri geçersiz kılmak ve sonraki nesillere yol gösterebilmek için yedi kudret, vechi zat, istivâyı istilâ olarak te'vil etmişlerdir.⁷⁰

Kısaca ifade etmek gerekirse, Ahmed ed-Derdîr ilahiyat bahsinde gerek Allahu Teâlâ'nın sıfatları gerekse irade hürriyeti, efalü'l-ibâd, ru'yetullah gibi konularda büyük ölçüde Eş'arî geleneği takip etmektedir. Görüşlerini temellendirirken nassların yanında sık sık aklı çıkarımlarda bulunan Ahmed ed-Derdîr'in taalluk ve irade-kudret ilişkisi gibi konularda daha felsefi açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu meselelerdeki yaklaşımı Lekkânî'nin *Cevheretü't-Tevhîd*'i ve şerhindeki açıklamalarla benzerlik göstermektedir. Lekkânî'nin Ahmed ed-Derdîr'den bir buçuk asır önce aynı coğrafyada yaşamış olduğunu düşündüğümüzde Ahmed ed-Derdîr'in onun eserinde faydalanmış olması muhtemel olarak görülmektedir.

ikinci kardeşin, 'Ya Rabbi niçin küçükken benim ruhumu almadın, asi olmaz cehenneme gitmezdim.' dediğinde Allahu Teâlâ'nın ne diyeceğini sormuştur. el-Cubbâi buna çok şaşırıp "Sen deli misin?" demiştir. el-Eş'arî, "Hayır, ama hocanın eşeği sarp yokuşta durdu." demiştir. Bu hadiseyi anlatıktan sonra Derdîr, el-Eş'arî'nin hocasını terkettiğini, bundan sonra Mu'tezile'nin görüşünü iptal edip, Sünnet'te geçen şeyleri ispatlamakla meşgul olduğunu, etrafında oluşan cemaatin Ehli Sünnet ve'l-Cemaat diye isimlendirildiğini söylemiştir. Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 199. Devamında Mu'tezile'nin isimlendirilme sebebiyle ilgili olarak Vasıl b. Ata ve hocası Hasan el-Basrî arasında geçen meşhur anekdota yer vermiştir ed-Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 200.

⁶⁶ Fetih 48/10.

⁶⁷ Rahman 55/ 27.

⁶⁸ Taha 20/5.

⁶⁹ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 171.

⁷⁰ Derdîr, *Şerhu'l-Ĥarîdeti'l-Behiyye*, 171. Eş'arî de bu konu da el-İbâne'sinde Allahu Teâlâ'nın arşa istiva ettiğini, vechi ve iki eli olduğunu ancak bunların keyfiyetinin meçhul olduğunu söylemektedir. el-Eş'arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünne* trc. Ramazan Biçer, (İstanbul, 2010), 26-27.

2.2. Nübüvvet Bahsi

İlahiyat konusundan sonra nübüvvet bahsini üç beyitle sınırlandıran Ahmed ed-Derdîr, burada bütün peygamberlerin sıdk, tebliğ, fetanet ve emanet sıfatlarıyla sıfatlandığını ve onların bu sıfatlarının zıddıyla vasflanmasının müstahil olduğunu belirterek, peygamber göndermenin Allahu Teâlâ'nın rahmeti ve lütfuyla gerçekleştiğini söylemiştir.⁷¹ Şerhinde peygamberlerin vasıflarıyla ilgili görüşlerini daha detaylı bir şekilde vermektedir. Bu konuda rasullere inanan herkesin onları emanetle vasıflandırması gerektiğini iddia ederek, Allahu Teâlâ'nın onları çocukluk hallerinde bile olsa yasaklanan şeylere ulaşmaktan koruduğunu, bunun ismet olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Ona göre, eğer onların yasaklanan ve kerih görülen şeyleri yaparak Allahu Teâlâ'ya hıyanet etmeleri caiz olsaydı, insanlara da bu haram ve mekruhun taat olması gerekirdi. Allahu Teâlâ, onları ümmet içerisinde ayrıcalıklı kıldığı için kullarına onların sözlerine ve fiillerine tabi olmalarını emretmiştir.⁷²

Sıdk "Peygamberlerin risalet davalarında ve ahkâmı tebliğlerinde doğru olmaları"dır. Ahmed ed-Derdîr'e göre haberin hükmü vakıyyla mutabıktır. Zira Allahu Teâlâ bu konuda "O kendiliğinden konuşmamaktadır."⁷³ buyurmuştur. Allahu Teâlâ peygamberleri mucizeyle doğrulamıştır. Hz. Peygamber'in iki türlü mucizesinin olduğunu savunan Ahmed ed-Derdîr'e göre bunlardan birincisi, kuvvetli belâğatıyla meydan okuyan Kur'an-ı Kerîm,⁷⁴ ikincisi ise Hz. Peygamber'den harikulade hallerin meydana gelmesidir. Üzerinde ittifak edilen tevatür derecesine ulaşmayan ahad haberle gelen bu mucizeler, avucunda çakılın tesbih etmesi, cansızların ve hayvanların konuşması, parmaklarından suyun fışkırması, yiyecek ve içeceklerin bereketlenmesi vb. hallerdir.⁷⁵

Peygamberlerin tebliğ sıfatıyla ilgili Ahmed ed-Derdîr, Kur'an-ı Kerîm'in "Ey peygamber sana Rabbinden indirileni tebliğ et. Ey Resûl!

⁷¹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 96.

⁷² Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 207.

⁷³ Necm 53/3.

⁷⁴ İsrâ 17/88.

⁷⁵ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 207-210.

Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.”⁷⁶ ayetine dayanarak tebliğin yerine getirilmesi zorunlu bir emir olduğunu belirtmiş ve “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.”⁷⁷ ayetinde müjdelemenin ve uyarmanın ancak tebliğle gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁷⁸

Yine onların fetanet sıfatları yani, anlayışı kıt, akılsız olmamaları hususunda Ahmed ed-Derdîr, peygamberlerin kendileriyle tartışanlara şüphelerini gidermek amacıyla deliller ortaya koymaları için gönderildiklerini belirtmiş ve insanlara peygamberlerin sözlerine ve fiillerine tabi olmaları emrediliği için onların akılsız olmalarını,⁷⁹ hıyanet etmelerini, yalan söylemelerini, tebliğle emrolunan şeyi gizlemelerini, ahmak ve gafil olmalarını imkansız görmektedir.⁸⁰

Ahmed ed-Derdîr, eserinde nübüvvet bahsini kendisine muhalif olan görüşleri Mu'tezile, Sümeniyye ve Brahmanizmin kabullerini eleştirerek sonlandırmıştır. Ona göre Mu'tezile salah-aslah prensibi gereği Allahu Telala'nın insanları tehlikeden uyarmaları ve helak olacakları şeyi haber vermeleri için peygamber göndermesini vacip kabul ederken, Sümeniyye ve Brahmanizm akıl yeterli olduğu için peygamberlerin gönderilmesini saçma ve muhal olarak görmüşlerdir.⁸¹

2.3. Sem'iyat Bahsi

Ahmed ed-Derdîr, sem'iyat bahsini *Harîdetü'l-Behiyye*'sinde dört beyitle sınırlı tutarak bu beyitlerde her mükellefin hesaba, haşre, cezanlandırma, mükafatlandırmaya, yeniden dirilişe, sırata, mizana, havuza, cehennemlere ve cennetlere, cinlere, meleklere, peygamber-

⁷⁶ Maide 5/67.

⁷⁷ Nisa 4/165.

⁷⁸ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 211.

⁷⁹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 211.

⁸⁰ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 213.

⁸¹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 217.

lere, hurilere, hizmetçilere ve evliyaya inanması gerektiğini iddia etmiş⁸² ve bu iddiasını şerhinde Kur'an ayetleriyle ve hadislerle temellendirmeye çalışmıştır.

Sem'iyyat bahsinde genel manada Eş'arî kabulü benimsediğini gördüğümüz Ahmed ed-Derdî⁸³ bu bahiste ilk olarak ahiret halleri üzerinde durmuştur. Ahiret hallerinden hesabı, "Allahu Teâlâ'nın kullun fiillerini muhasebe etmesi"⁸⁴ şeklinde tanımlayan Ahmed ed-Derdî, hesabın Kur'an-ı Kerim'in "Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesapla hesaba çekilecek ve sevinçli olarak ailesine dönecektir."⁸⁵ ayetinde açıkça ifade edildiğini nakletmiştir. Konuyla ilgili aktardıklarına göre, cesetlerin dirilip mahşere sevk edildiği haşrde, insanların mertebeleri farklı farklı olacaktır. Kimi binek üzerinde, kimi yürüyerek, kimi de yüzü üstü sürünerek yürüyecektir. Suretleri de amellerinin hesaplarına göre, maymun, domuz, kör, sağır, dilsiz, eli kesik gibi farklı şekillerde olacaktır.⁸⁶ İkâb, yani cezalandırma ise; kabirde, mahşerde ve sonrasında günahkar kimselerin ve kafirlerin cezalandırılmasıdır ve amellerin hesabına göre, yılanlarla ve akrep-lerle olacaktır.⁸⁷ Sevab, amellerin ahirette cennetle veya farklı nimetlerle mükafatlandırılmasıdır.⁸⁸ Haşr, Allahu Teâlâ'nın kullarını kabirlerden yeniden diriltmesidir.⁸⁹ Sırat, cehennem üzerinde, mahşerle cennet arasındaki köprüdür.⁹⁰ Ahmed ed-Derdî'ye göre salih amel işleyenlerden sıratı geçecekler göz açıp kapayıncaya kadar, şimşek, rüzgar, kuş gibi uçarak, koşarak, yürüyerek farklı şekillerde geçeceklerdir.⁹¹ sıratla ilgili İbn Fakhani'ye atıfta bulunarak sıratın mevcut

⁸² Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 96. Lekkâni'nin konuyla ilgili benzer beyitleri için bk. İmam Savi, *Cevheretü'd-Tevhîd Şerhi*, 248 vd.

⁸³ Eş'arî'nin ahiretle ilgili görüşleri için bk. el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitâbu Makâlâti'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musallîn*, (Beyrut, t.y.), 472-474.

⁸⁴ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 221.

⁸⁵ İnşikâk 84/7, 8, 9.

⁸⁶ Bu konuda Sağlebî'den uzunca bir hadis rivayet etmektedir. Bk. ed-Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 223.

⁸⁷ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 223.

⁸⁸ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 224.

⁸⁹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 224.

⁹⁰ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 225.

⁹¹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 226.

olduğuna dair haberlerin sahih olduğunu kabul eden Ahmed ed-Derdîr, Mu'tezile'den bazılarının sıratın ihtiyaç durumunda var olacağını iddia ettiklerini, Ehli Sünnet'in ise Mu'tezile'nin aksine sıratın hakikatiyle ilgili bilgiyi Allah'a havale ederek, haberlerin zâhiri üzerinde durduklarını ifade etmiştir.⁹²

Ahmed ed-Derdîr'in kabulünde mizan, sıratın önce kulların fiillerinin ölçüldüğü şeydir ve bunun Kitap'ta ve tevatür derecesine ulaşan hadislerde çok sayıda delili bulunmaktadır. Biz onun mahiyetini tam olarak bilemeyiz. Kur'an-ı Kerim'in "Biz, Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız..."⁹³ ayetinde Mizân'dan açıkça bahsedilmekte iken Mu'tezile inad ve kibirle mizanı adalet olarak te'vil etmiştir.⁹⁴

Havuz, Rasulullah (sav)'ın Havuz'udur. Bu konuda Sahihayn'da tevâtür derecesine ulaşmış hadisler çoktur. Ahmed ed-Derdîr burada Hz. Peygamber'in yanında diğer peygamberlerin de havuzlarının olacağını, bunun yalnızca Hz. Peygamber'e has olmadığını söylemiş ve havuzun mizandan önce geldiğini ifade etmiştir. İlâveten havuz tek midir? Yoksa iki tane midir? Sıratın önce midir? Sonra mıdır? gibi konularda farklı görüşlerin olduğunu söyleyen Derdîr, "Sıratın sonra olan, Kevser'dir, bu ise cennette bir havuz değil, nehirdir ve sıratın önce gelir." diyenlerin olduğunu nakletmiştir.⁹⁵

Cehennem ise yakıcı latif bir cisimdir ve *Harîdetü'l-Behiyye*'sinde cehennem yerine cehennemler şeklinde kullanan Ahmed ed-Derdîr, bunların, şiddeti bakımından yedi tabakaya ayrıldığını belirtmiştir. Buna göre en yükseği cehennemdir ve bu mü'minlerin asileri için tahsis edilmiştir, geri kalanlar ise Lezâ, Hutame, Seîr, Sekar, Cehîm, Hâviye olarak isimlendirilmiştir.⁹⁶ Cennet, lügatta "bostan, bahçe" anlamında, ıstılâhi manada dâru's-sevâb manasına gelir. İbn Abbas ve taraftarlarının görüşünde cennetler arasından en yükseği ve en efdali Firdevs'tir. Üzerinde Arşu'r-Rahmân vardır ve cennetin nehirleri ordan fışkırır. Diğer cennetler, Cennetü'l-Me'vâ, Cennetü'l-Huld,

⁹² Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 227.

⁹³ el-Enbiyâ 21/47.

⁹⁴ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 228.

⁹⁵ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 230.

⁹⁶ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 231.

Cennetü'n-Naîm, Cennetü Adn, Dâru's-Selâm ve Dâru'l-Celâl'dir.⁹⁷ Derdî'e göre cennet ve cehennem Ahirette var olacağını ve Hz. Adem'in yeryüzündeki tepedeki bir bahçeden indirildiğini söyleyen Mu'tezile'nin aksine, cennet ve cehennem şuan mevcuttur ve Hz. Adem, cennetten indirilmiştir.⁹⁸

Bunlara ilaveten Ahmed ed-Derdî latif, ateşten cisimli olan cinlerin ve günahsız meleklerin varlığına inanılması gerektiğini belirtmiş ve Kur'an-ı Kerim'in "...emrettiği hiçbir şeyde Allah'a karşı gelmeyen, ama (daima) kendilerinden isteneni yapan kararlı ve azimli meleklerdir."⁹⁹ ayetine yer vermiş ve meleklerin latif, ruhani, nûranî varlıklar olarak güzel suretlere girme kudrete sahip olduklarını söylemiştir.¹⁰⁰ Ona göre, Cibrîl, Mikâil ve İsrâfil ve Azrâil meleklerin büyükleridir ve bunların dışında Münker Nekir, cennet ve cehennemlerin bekçileri de vardır. Bu meleklerin Arş'ı taşıma, Azrâil'e yardım etme, beşeri korumaya ve mükelleflerden sâdir olanları yazma gibi görevleri vardır. Bunlardan genel olarak bilinene icmali olarak, ayrıntılı olarak bildirilene tafsili olarak iman edilmesi gerekir.¹⁰¹ Yine huriler ve gılmanlar da inanılması gerekenler arasındadır.¹⁰²

Sem'iyat bahsinde ele alınan başka bir nokta, nebîlere iman meselesidir. Ahmed ed-Derdî, Kur'an'da geçen peygamberlere tafsili iman etmenin gerekli olduğunu bildirmiştir. Ona göre, Muhammed (sav), Adem, Nuh, İdris, Hud, Salih, İlyasa, Zül-Kifl, Yunus, Hud, Eyub, İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub, Yusuf, Lut, Davud, Süleyman, Şuayb, Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya ve İsa'dır. İsmi geçen peygamberlerden icmali olarak bilinenlere icmali olarak iman edilmesi gerekir. Ğâfir Suresinin 40/78. "Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var." ayetinde de

⁹⁷ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 231.

⁹⁸ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 232.

⁹⁹ Tahrir 66/6.

¹⁰⁰ Tahrir 232.

¹⁰¹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 232.

¹⁰² Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 235.

belirtildiği üzere, peygamberlerin sayılarının sınırlandırılmaması, icmalen bilinenlere icmalen iman edilmesi gerekir.¹⁰³ Hz. Peygamber'den peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin olduğuna dair rivayetler bulunsa da Ahmed ed-Derdî'ye göre bunlar ahad haberdîr ve kesinlik ifade etmez.¹⁰⁴

Peygamberlerin fazileti konusunda ise Ahmed ed-Derdî Hz. Muhammed (sav)'in bütün peygamberlerin en efdali olduğuna inanılması gerektiğini savunmaktadır. Onun kabulündeki fazilet derecelendirilmesinde Ulû'l-azm peygamberler sonra sırasıyla diğer rasullar, nebîler, büyük melekler, diğer melekler, Nebî'nin ashabı, onların en efdali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, sonra Aşere-i mübeşere, sonra Bedir'e katılanlar, Rıdvan biatı ehli, diğer Sahabe, Tâbiun ve Tebe-i Tabiîn gelir. Ayrıca Sahabe arasında vuku bulan çekişmelerden uzak durulması gerektiği hakkında bir ikâzda bulunması da kayda değerdir.¹⁰⁵

Bunların yanı sıra, Ahmed ed-Derdî nebî Muhammed (sav)'dan gelen hükümlerin hepsine zarurî bir emir olarak inanmanın gerekli olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu hükümler, kelime-i şehadet getirme, namaz kılma, zekat verme, Ramazan orucu tutma, Beytullahı haccetme, zinanın, içkinin ve ribanın haram, nikahın ve alış-verişin helal olması, Mirac'ın eş-Şerîf (sav)'in yakaza halinde bedeniyle olması, Münker Nekir'in suali, kabir nimeti ve azabı, şehitlerin hayatı, mükellef kullardan, peygamberler ve hesapsız cennete girecek yetmiş bin kişinin dışındakilerden Hafaza meleklerinin amelleri yazdığı kitaplarının sağdan ve soldan alınması, şefaât, ve üzerinde ittifak edilen Kıyamet'in beş alametidir.¹⁰⁶ Onun kabulünde kitabı sağından alınacak ilk kişi kesinlikle Ömer b. Hattab'dır. Hz. Ebû Bekir ise, cennete hesapsız girecek yetmiş bin kişinin başıdır. Hz. Ömer'den sonra, Ebû Seleme 'Abdullah b. 'Abdi'l-Esed el-Mahzûmî (ra) gelir. Kitabı soldan alınacak ilk kişi ise onun kardeşi, Esved b. Abdi'l-Esed el-Mahzûmî'dir.¹⁰⁷

¹⁰³ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 233.

¹⁰⁴ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 233.

¹⁰⁵ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 234.

¹⁰⁶ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 236-250.

¹⁰⁷ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 241.

Şefaatinde ise şefaatin altı çeşit olduğunu söyleyerek bunları şöyle sıralar; birincisi, Resulullah'ın, insanların yargı faslında uzun bir bekleyiş ve meşakkati için şefaati etmesidir. İkincisi, Rasullullah'ın bir grubun cennete hesapsız girmesi konusunda şefaati etmesidir. Nevevî, bu şefaatin sadece ona mahsus olduğunu belirtmiştir. Üçüncüsü cehenneme girmeyi hak eden kimsenin cehenneme girmemesi için yapılan şefaattir. Burada İyad'ın bu şefaatin Rasullullah'a mahsus olmadığıyla ilgili görüşünü ve Nevevî'nin konuyla ilgili tereddütüne değinmiştir. Dördüncüsü, bir grubun cehennemden çıkarılması için yapılan şefaattir. Bu çeşit şefaatte nebiler, melekler ve salih mü'minler müşterektir. Beşincisi, cennetteki derecelerin yükselmesi için yapılan şefaattir. Nevevî bunun Rasullullah'a mahsus oluşuna cevaz vermiştir.¹⁰⁸

Kiyamet alâmetleriyle ilgili Ahmed ed-Derdîr, Deccal'in çıkması, Mesih İsa b. Meryem'in nüzülü, Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkması, Ahir zamanda Dabbe'nin çıkması, Güneşin batıdan doğması hakkında ittifak edildiğini iddia ederek bu meseleleri ayetlerle ve hadislerle ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.¹⁰⁹ Bu meselelerde Ehl-i Hadis geleceğinin Ahmed ed-Derdîr'e olan etkisi açık bir şekilde görülürken onun ilahiyat bahsinde sıklıkla başvurduğu aklı temellendirmelere burada rastlanılmamaktadır.

Ahmed ed-Derdîr, sem'iyat bahsini işlerken evliyaya inanmanın da zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Onun kabulünde veli, imkan ölçüsünde Allah'ın ve kulların haklarıyla kaim olandır. Allah'ı ve sıfatlarını bilen, imkan ölçüsünde taatini yerine getirip, içine düşülen şehvet ve lezzetlerden, aykırı davranışlardan sakınan kimsedir. Onlardan sadır olan kerametlere de inanılması gerekmektedir. Keramet, nübüvvet iddiasında bulunmayan salih bir kimseden sadır olan harikulâde bir iştir ve Kur'an-ı Kerim ve hadislerde bunun örnekleri mevcuttur.¹¹⁰

İmanın neliği, iman-amel, iman-islam ilişkisi gibi konular da bu fasılda ele alınmaktadır. Ahmed ed-Derdîr'e göre, tasdik şer'i

¹⁰⁸ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 242.

¹⁰⁹ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 243 vd.

¹¹⁰ Derdîr, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 235-236.

imândır, çünkü, iman dilde, tasdik keskin yani mutlak olmasıdır. Şer'î iman, Nebî (sav)'yi ve onun getirdiği şeyleri kalben tasdik etmektir. Nebî (sav)'yi tasdikten maksat, onun getirdiği şeyi kabul etme ve ona bağlanmadır.¹¹¹ Teslimiyetin büyüklenmeden, inat etmeden olması gerekmektedir. Zira, kafirler Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve onun getirdiklerini bildikleri halde onu kabul etmeyip, ona itaat etmemiş, teslim olmamışlardır. Bu açıdan şer'î iman, marifete tabi olan beşerin sözü yani kesin idraktır. İtaat, kabul ve tasdik ve teslimiyet tek şeyden ibarettir, o da zikredilen beşerin sözüdür. İman, beşerin fiilerinden bir fiildir ve bilgi ve marifetle değil sözle ortaya çıkar. Bu bağlamda mukallidin imânını sahihtir.¹¹² İman, basittir ve kalben tasdiktir. Kalben tasdik eden kimse dille ikrar etmese de Allah katında mü'mindir, ebediyyen cehennemde kalmaktan kurtulmuştur. Dille ikrar, namaz, oruç, zekat hac vb. diğer ameller gibi imanın kemale şartıdır, dünyevî ahkâmın yerine getirilmesi için şarttır, yoksa iman sıhhat şartı veya hakikatinin bir cüz'ü değildir.¹¹³ Tasdik, düşmesi mümkün olmayan bir cüz' iken; ikrar, zorlama veya dilsizlik gibi bazı hallerde düşebilmektedir.¹¹⁴ Bu konuda ileri sürülen diğer görüş, dille ifadenin (nutkun), iman sıhhat şartı olmasıdır. Ahmed ed-Derdî ise "Bunu söylemekle dille ifade etmenin iman cüz'ü oluşunu söylemek arasında fark yoktur. Ancak, cüz' mahiyetin kapsamında iken şart, bunun dışındadır."¹¹⁵ demektedir.

Ahmed ed-Derdî'ye göre iman amellerin artması ve eksilmesiyle artar eksilir. Bir fasığın iman keskinlikle, sıddıkların, nebî ve resullerin imanıyla bir değildir. Kur'an-ı Kerim'in "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır."¹¹⁶ ayetine ve Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayete yer vermiştir. Rivayette İbn Ömer Hz. Peygamber'e iman artıp artmaması, eksilip eksilmeyece-

¹¹¹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 251.

¹¹² Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 252.

¹¹³ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 252-253.

¹¹⁴ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 254.

¹¹⁵ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 254.

¹¹⁶ el-Enfâl 8/2.

ğini sorduğunda, “Evet, artar, sahibini cennete sokar, eksilir, sahibini cehenneme sokar.” şeklinde cevap vermiştir. Ahmed ed-Derdî ayrıca konuya ilişkin imanın artıp eksilmeyeceğini ve ihtilafın lafzî olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

İslam konusunda ise Ahmed ed-Derdî, lügatte, “boyun eğme, itaat etme” anlamına gelen islâmın kesinlikle imanın dışında olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Şer’an İslam’ın nasıl tanımlanacağıyla ilgili ihtilafların olduğunu söyleyen Ahmed ed-Derdî’in bu konuda aktardıklarına göre Maturidilerin çoğu ve bazı Eş’arîler, emir ve yasaklara boyun eğmenin, bunları kabul etme ve bunlara itaat etme anlamında olduğunu ve İslamla imanın aynı olduğunu kabul etmişlerdir. O burada kendi görüşünün de iman ve İslam’ın şer’an müradif olduğunu söylemiş ve bu hususta Nesefî’nin “İman ve İslam birdir.” görüşüne de atıfta bulunmuştur.¹¹⁹ Bunların yanında Ahmed ed-Derdî Eş’arî ve Maturîdilerin çoğunun, bu iki kavramı lügat anlamıyla farklı gördükleri gibi, mefhum olarak da farklı kabul ettiklerini iddia etmiştir.¹²⁰ Bu noktada İman mefhumu, “Hz. Peygamber’in (sav) getirdiği bütün şeylerin dinde zarurî olduğuna kalb ile tasdiktir, yani bunlara itaat etmektir. İslam mefhumu ise, amelin itaat etmeye bina edilmesiyle emir ve nehiylere boyun eğmedir. Bu ikisi farklı şeylerdir. Şer’an birbirlerinden ayrılmazlarsa, bu husus, mü’min olmayanın müslümanın olmayacağındandır, aksi değildir.¹²¹ Ahmed ed-Derdî, İman-İslam hususunda soru cevap yöntemiyle konuyu şu şekilde detaylandırmıştır; “Sen Kur’ân-ı Kerim’in ‘Bedeviler İman ettik’ dediler. De ki: ‘İman etmediniz. Fakat boyun eğdik’ deyin.’ ayetinde¹²² işaret edildiği gibi, münafık hakkında İslam imandan ayrı tutulmuştur.’ dersin, ben ‘Bizim İslam hakkındaki sözümüz şer’î itibarlıdır. Ebediyen cehennemde kalmaktan kurtulur. Ayetteki maksat, yalnızca zahiri bağlanmadır.’ derim. Sen ‘Rasulullah (sav) İslam’ı amelle açıkladı. İslam,

¹¹⁷ Derdî, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, 255.

¹¹⁸ Derdî, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, 256.

¹¹⁹ Derdî, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, a.y.

¹²⁰ Derdî, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, a.y.

¹²¹ Derdî, *Şerhu’l-Ĥarîdeti’l-Behiyye*, a.y.

¹²² Hucurat 49/14.

‘Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın rasulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, ve imkanı olursa Kabe’yi haccetmek’ dersen, bunun cevabı, ‘Rasulullah’ın İslam’la muradı, ona delalet eden alâmettir. Rasulüllah (sav) kendisine gelen heyete ‘İman’ın, Allah’ın bir olduğuna inanmanın ne olduğunu biliyor musunuz?’ diye sorunca Onlar ‘Allah ve Rasulü en iyi bilendir.’ dediler. Rasulüllah da ‘Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın rasulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan orucunu tutmak, ganimetten humusu vermek’ diye cevap vermiştir.”¹²³

2.4. Tasavvuf Bahsi

Kendisi Halveti geleneğe bağlı bir sufi olan Ahmed ed-Derdîr’in *Harîdetü’l-Behiyye*’sinde on bir beyiti tasavvufî meselere tahsis ederek, bu konuya nübüvvet ve sem‘iyyat konularından daha geniş bir yer verdiği görülmektedir. Ahmed ed-Derdîr burada Sufi kimliğiyle bir yandan evliyalara inanmanın zorunlu olduğunu savunurken; bir yandan da sufi geleneğe bağlılığın gerekli olduğunu vurgulamıştır.¹²⁴ Bu bağlamda şeriat-hakikat ayırımına değinerek, şeriati, “din diye tarif edilen Şâri’den gelen hükümler” olarak, hakikati “şeriatın sırları ve tarikatın neticesi”¹²⁵ olarak tanımlamış ve akabinde İslamî mertebeler üzerinde durmuştur. Bu derecelendirmede İslamî mertebelerin en alçağı, nefisten sâdır olan aykırı şeylerden dolayı nefsin kınanması, en yükseğı ise, sıddıklık mertebesidir. Kul bu makama Allah’ı görüyormuş gibi ibadet edilerek yani ihsan makamına girildikten sonra ulaşabilir. Sıddıklık mertebesinde de kendi içinde farklılıklar vardır, bazıları diğerlerinden üstündür. Bu makamında en üst mertebesinde ise -yukarıda cennete hesapsız girecek yetmiş bin kişinin başında gördüğü- Ebû Bekir es-Sıddîk bulunur. Sıddıklık makamının üstünde sadece nübüvvet makamı vardır. Sıddıklık makamı,

¹²³ Derdîr, *Şerhu’l-Harîdeti’l-Behiyye*, 257.

¹²⁴ Derdîr, *Şerhu’l-Harîdeti’l-Behiyye*, 97.

¹²⁵ Derdîr, *Şerhu’l-Harîdeti’l-Behiyye*, 264.

velâyetü'l-kübrâ, hilâfetü'l-uzmâ makamıdır. Bu makamda nefsin kemali için müşahedeler, keşifler ve tecelliler vardır ve bu makama ancak fenadan sonra ulaşılabilir.¹²⁶

Ahmed ed-Derdî'ye göre, Allah'a ulaşmak için tarikatın on usulü vardır: Bunlar tevbe, şükür, sabır, rıza, ârif bir şeyhe intisab etme, açlık, uzlet, Allah'ı zikir dışında susma, Allah'ın yarattığı şeylerdeki harikuladeliği tefekkür etme, geceyi uykusuz geçirmedir.¹²⁷ Bunların yanında bahsettiği diğer tasavvuf adabları kalbi temizlemek için çokça "La ilahe illallah" zikrini çekme,¹²⁸ tevbeyi yenileme, kalbi kötülüklerden temizleme, Allah'a yönelme, Nebi'ye salavat getirme, Kibleye yönelme, şeyhi göz önünde canlandırma, hevesle ve kuvvetlice zikretme, zikri Allah'ın rızasını ve muhabbetini kazanmak için yapma, kalpten mevcudatı (dünyalık şeylerin) giderme, teşehhüdde oturur gibi oturma, kalbi aydınlatmak için gözü kapatma, sağdan "lâ" diyerek başlayıp, "ilâhe"de dönme, "Allah"da kalbe işaret ederek sola dönme ve zikri "Muhammedün Resulullah" diyerek bitirme gibi adablarıdır.¹²⁹

Ahmed ed-Derdî, kişinin hastalık, geçim sıkıntısı gibi belâlara sabretmesi gerektiğinden söz ederken, kaza ve kader konusuna değinerek, kainatta var olan her şeyin Allahu Teâlânın kazasıyla gerçekleştiğini ifade etmiş, Eş'arî ve Maturîdi kaza kader anlayışlarına yer vermiştir. Buna göre, Eş'arî kabulünde kaza, Allahın iradesidir ve Allah'ın iradesi kainatın tahsisıyla, yapması caiz olan şeylere ezeli olarak müteallaktır. Kader ise Allahu Teâlâ'nın iradesine uygun bir şekilde icad etmesi yani yaratmasıdır. Maturidilere göre kaza, eşyanın varlığına ezeli olarak müteallak olan Allah'ın ilmiyken Allah'ın işleri buna uygun bir şekilde yaratması da kaderdir.¹³⁰

Ahmed ed-Derdî'nin şerhinde ümmetin ayrılığa düşüşüyle ilgili açıklamaları da kayda değerdir. O, burada kendilerine tabi olunması gereken ümmetin imamlarından (yani Selefî Salih ve onlara güzel bir

¹²⁶ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 268.

¹²⁷ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 276-288.

¹²⁸ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 264.

¹²⁹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 265.

¹³⁰ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 276.

şekilde tabi olanlar) sonra gelenlerin üç fırkaya ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan birinci fırka şer'i, amelî hükümlerin açıklanmasını üstlenmiştir. Bunlar, dört imam ve onların dışındaki müçtehidlerdir. Ancak dört imamın mezheplerinin dışında teveccüh kazanan bir mezhep kalmamıştır. İkinci fırka, Selef'in akâidini açıklamakla meşgul olmuştur. Bunlar Eş'arî, Maturîdî ve onlara tabi olanlardır. Üçüncü fırka ise, diğer iki fırkanın kabullerine uygun olarak mücadele ve amelî meşgul olmuştur. Bu fırka İmam Ebü'l-Kâsım Cüneyd el-Bağdâdî (v. 297/909) ve ona tabi olanlardır. Ahmed ed-Derdî'ye göre, bu üç fırka, ümmeti Muhammediyye'nin havâsıdır. Onlara düşman olanlar sapık fırkalardır. Bazıları onların İslam dairesinde olduğuna dair hüküm verse de kurtulaşa eren, itikatta Ehl-i Sünnet'e tabi olan ve amelî hükümlerde dört imamı taktid edendir. Kurtuluşun ve nimetin tamamlanması Ehl-i Sünnet'in itikadî ve amelî hükümlerinin ve Cüneyd el-Bağdâdî ve ona tabi olanların yolunun takip edilmesiyle olur. Bunlar ise,

- a) el-Kutbu'r-Rabbânî, İmam Seyyid Ahmed b. er-Rifâî ve onu takip edenler,
- b) el-Kutbu'r-Rabbânî, İmam Seyyid Abdü'l-Kadir el-Geylânî ve onu takip edenler,
- c) el-Kurtbu'r-Rabbânî, Seyyid Ahmed el-Bedevî ve onu takip edenler,
- d) el-Kutbu'r-Rabbânî, Seyyid İbrahim ed-Desûkî ve onu takip edenler,
- e) el-Kutbu'r-Rabbânî, Seyyid Ali Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî ve onu takip edenler,
- f) el-Kutbu'r-Rabbânî, Seyyid Muhammed el-Halvetî ve onu takip edenler,
- g) el-Kutbu'r-Rabbânî, Seyyid Abdullah en-Nakşibendî ve onu takip edenlerdir.

Fıkıhta dört imamı takip eden birçok kimse, itikatta onların yolundan sapmış ve Ehl-i Sünnet'in itikadına inanmayarak itikadî görüşlerinde sapmıştır. Kaderiyye de bunlar arasına girmektedir.¹³¹

¹³¹ Derdî, *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*, 282.

Ahmed ed-Derdîr burada Ebû'l-Kâsım el-Cüneyd el-Bağdâdî'nin¹³² yolunu takip edenler arasında diğer tarikat kurucularının yanı sıra kendi tarikatının kurucusu olan Seyyid Muhammed el-Halvetî ve onu takip edenleri sayarak, dolaylı da olsa kendi tarikatına bağlılığı, kurtuluşun ve nimetin tamamlanması için bir vesile olarak sunmaktadır. Aslında aynı tavır yine aynı coğrafyada Ahmed ed-Derdîr'in selefi diyebileceğimiz Lekânî'de de görülmektedir. Lekânî, *Cevheretü't-Tevhîd*'inde ümmetin en hayırlılarını sıralarken, Ashab, Aşere-i Mübeşşere, Bedir Ehli, Uhud Ehli ve Bey'atu Rıdvan Ehli, İmam Malik ve sair imamları ve Ebû'l-Kâsım Cüneyd Bağdâdî'yi de bu sıralamaya almıştır.¹³³

SONUÇ

XII./XVIII. yüzyılda Mısır'ın önde gelen âlimleri arasında yer alan Ahmed ed-Derdîr'in gerek *Harîdetü'l-Behiyye*'sinde gerekse şerhinde ortaya koyduğu görüşleri, özelde onun Eş'arî ve sufi kimliğini açık bir şekilde ortaya koyarken genel manada Eş'arîliğin XII./XVIII. yy'daki durumunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. İtikâdî ve tasavvufî görüşlerini eserinde dört fasılda -ilahiyat, nübüvvet, sem'iyat ve tasavvuf- inceleyen Ahmed ed-Derdîr, ilahiyat bahsinde gerek Allahu Teâlâ'nın sıfatları gerekse irade hürriyeti, efalü'l-ibâd, ru'yetullah gibi konularda büyük ölçüde Eş'arî geleneği takip etmektedir. Görüşlerini temellendirirken nassların yanında sık sık aklı çıkarımlarda bulunan Ahmed ed-Derdîr'in taalluk ve irade-kudret ilişkisi gibi konularda daha felsefî açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu meselelerdeki yaklaşımı Lekânî'nin *Cevheretü't-Tevhîd*'i ve şerhindeki açıklamalarla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Ahmed ed-Derdîr'in *Harîdetü'l-Behiyye*'si Lekânî'nin 144 beyitlik *Cevheretü't-Tevhîd*'inin bir özeti gibi görünmektedir. Eserler gerek ele alınan konular olsun gerekse konulara yaklaşımları olsun hemen hemen pek çok konuda

¹³² Cüneyd el-Bağdâdî'nin en önemli yanı tasavvuf tarihinde ilim ve hâli, yani şeriatle tasavvufu birleştirmesidir. Onun "Bize kitap ve sünnete uymamız öğretili. Kim Kur'an-ı ezberlemez, hadisi yazmaz ve fıkı bilmezse tasavvufta ona uyulmaz." sözü meşhurdur. Ayrıntılı bilgi için bk. Bardakçı, Mehmed Necmeddin, Doğuştan Gönümüne Tasavvuf ve Tarikatlar, (İstanbul, 2015), 57 vd.

¹³³ İmam Sâvî, *Cevheretü't-Tevhîd Şerhi*, 208-225.

birbirleriyle örtüşmektedir. Lekkânî'nin Ahmed ed-Derdî'den bir buçuk asır önce aynı coğrafyada yaşamış olduğu dikkate alındığında Ahmed ed-Derdî'nin onun eserinden faydalanmış olması muhtemeldir.

Bunların yanı sıra salah aslah, ru'yetullah, kesb, nübüvvet, sem'iyat vb. konularda da selefleriyle benzer görüşleri paylaşan Ahmed ed-Derdî'nin konuları ele alırken, Cehmiyye, Kerrâmiyye, Mu'tezile ve Kaderiyye'nin görüşlerini de eleştirmeyi ihmal etmediği görülmektedir. Özellikle Mu'tezile'ye yaptığı eleştirilerde zaman zaman sert bir dil kullanması dikkat çekmektedir.

Harîdetü'l-Behiyye aynı zamanda Eş'arîlik-tasavvuf bütünleşmesine örneklik teşkil etmesi açısından önemlidir. *Harîdetü'l-Behiyye* popüler nitelikli halka yönelik bir akâid metni olmasına rağmen, Ahmed ed-Derdî'nin eserinde diğer konulara kıyasla tasavvufi konulara geniş yer vermesi, velilere inanmanın gerekliliği üzerinde durması, kurtuluşun gerçekleşmesi ve nimetin tamamlanması için Ehl-i Sünnet'in itikâdi ve amelî fırkalarının yanında Cüneyd el-Bağdâdî'nin tasavvuf ekolünü takip etmeyi şart koşması ve neticede mensubu olduğu Halvetî tarikatının Cüneyd el-Bağdâdî'nin takipçileri arasında olduğunu belirtmesi bu bütünleşmenin bir göstergesidir. Bunların yanında Eş'arîliğin bu coğrafyaya yayılmasında Halvetîliğin ve diğer tarikatların etkisi göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır.

Neticede bu çalışmada ele aldığımız *Harîdetü'l-Behiyye* dışında bölgedeki diğer akâid metinlerinin tespiti, incelenmesi bir yandan Eş'arîliğin tarihsel süreçteki seyrini anlamamıza katkı sağlarken bir yandan da günümüzde daha sağlıklı bir din anlayışının oluşturulabilmesine zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bardakçı, Mehmed Necmeddin. *Doğuştan Gönümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul, 2015.

Da'ber, Ahmed Alaaddin Abdülhamid. "Derdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9: 168-169.

ed-Derdî, Ebü'l-Berakât Ahmed b. Muhammed. *Şerhu'l-Harîdeti'l-Behiyye*. thk. Mustafa Ebü Zeyd Mahmud Reşvan. Kahire, 2010.

- el-Baytar, Abdürrezzâk, *Hilyetü'l-Beşer fî'l-Karni's-Selisi Aşar*, Beyrut, 1991.
- el-Celyend, Muhammed, "Derdiriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 9: 169.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Luma' fî Reddi 'alâ Eh-i'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. thk. Muhammed Emin ed-Dennâvî. Lübnan, 2012.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Luma' fî'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. trc. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul, 2017.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne ve Usûlü Ehli's-Sünne*. trc. Ramazan Biçer. İstanbul, 2010.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *Kitâbu Makâlâti'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musallîn*. Beyrut, t.y.
- el-Hâdimî, Nûru'd-Din Muhtar. "ed-Derdîr". *Mevsû'âtu A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*. Beyrut, 2006. 9: 158-160.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu't-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul, 2002.
- en-Nesefî, Ebû Mansûr Ebû Mu'in. *Kitâbu't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*. Tevhidin Esasları. trc. Hülya Alper. İstanbul, 2017.
- İmam Sâvî. *Kitâbu Şerhi's-Sâvî alâ Cevhereti't-Tevhîd*. trc. Mithat Acat, M. Beytullah Acat. İstanbul, 2013.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara, 2013.
- Kalhussien, Omar. "Şihabuddin Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr ve Tuhfetu'l-İhvan Adlı Eseri". *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, Kastamonu, 2012. 313-326.
- Keskin, Mehmet. *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*. İstanbul, 2013.
- Ömer Nesefî Akâidi ve Tercümesi, haz. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. İstanbul, 2016.
- Pezdevî, Sadru'l-İslam İmam Ebu'l-Yusr Muhammed. *Usulü'd-Din*. tr. Şerafeddin Gölcük. İstanbul, 2015.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslam Düşüncesinde Mezhepler*. İstanbul, 2013.
- Tahtavî, Muhammed İzzet. *Mine'l-Ulemâi'r-Ruvvâd fî Rihâbi'l-Ezher*. Kahire, 1990.

Yavuz, Yusuf Şefki. "Akâid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1989. 2: 212-216.

Zakzuk, Mahmud Hamdi, *Mevsuatu A'lâmi'l-Fikri'l-İslâmî*, Kahire, 2004.

Zühayli, Muhammed, *Mercaü'l-Ulumi'l-İslâmiyye : Tâ'rifuhâ-Târîhuhâ-Eimmetuhâ-Ulemâuhâ-Masâdiruhâ-Kütübuhâ*, Şam, t.y..